ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

1931

II

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. Річник

ЧИСЛО 2. * ЛЮТЕНЬ * 1931

Ґен. Юнаків,

Начальник Штабу Гол. От. (Армії У. Н. Р. і У. Г. А. 1919 р.), б. міністер Військових Справ У. Н. Р. і начальник Юнацької Школи

Портрет кисти арт. Петра Холодного

Ол. Бабій

Під Крутами

Ще тільки вчора упали тюрми,
Ще тільки вчора родилась воля,
Нині на сполох сурмлять вже сурми:
— Орда йде дика з чужого поля! —

Ще тільки вчора — прапорів море,
Побідно грали дзвони в Софії, —
А нині, нині — горе нам, горе!..
— Знов Боголюбський йде з Московії.

Знову з півночі градові тучі
Впадуть на наші ниви народні;
Сумує Київ, руїни ждучи:
— Спасуть хіба нас чуда господні! —

Крамоли, чвари в краю цілому,
По лютих войнах люд у знемозі;
Гей, скиглить чайка в степу німому,
Що гніздо звила ось при дорозі.

Зібралось триста юних, сміливих:
— Братя! Не купим волі сльозами! —
Не треба смутків, ні слів журливих;
Ходім як Ігор у бій з мечами! —

— — — — — — — — — —

Гей, гремлять стріли мрачної днини,
Аж у Чернигів котяться громи;
Паде покіссям цвіт України,
Та хто вбив тіло, духа не зломить!

Бились сполудня, бились до ночі;
Аж тоді втихли у пітьмі бої,
Як закрив воїн останній очі,
Як впав, убитий побіля зброї.

Всі Ви спочили в темній могилі,
Та нас в неволю не завернути,
Бо і в нас були вже Термопілі,
Бо впало триста, ген там, де Крути!

Бій під Крутами

(В 13-ту річницю)

Написав: *Атаназій Фіголь*

„Чужинче! Іди й скажи Спарті, що ми тут лежимо вірні її найвищому приказові!" — такий напис пишався на могилі спартанських борців. Ви знаєте про Термопілі, цей славний бій спартанського короля Леоніда з триста Спартанцями проти многотисячних когорт перського наїздника. Було це 480 р. перед Христом на землях соняшної Геляди...

Термопілям судилось повторитися ще й другий раз в 1919 р. на розлогих степах золотої України. Ці другі Термопілі, це бій під Крутами, а Спартанцями в ньому були українські студенти.

Навязуючи нитку споминів з цею, вже більш, як десятку літ від нас віддаленою подією, ми почуваємо психічну зціпленість з тими, які лежать на тих далеких Чернигівських полях. Нас лучить з ними традиція, могучий чинник розвою всіх сильних суспільних орґанізмів.

Бій під Крутами представиться нам в цілій своїй величі, повноті й красі — зарівно моральній, як і фізичній, тільки на тлі еволюційного процесу розвою збірної української психіки від раба-малороса до вповні самоосвідомленого Українця-соборника й на тлі сучасних фізично-політичних обставин. Процес еволюції психіки позначився в історії наших визвольних змагань незатертим пятном чотирох універсалів і їх оконечним завершенням, актом злуки з дня 22 січня. На цьому тлі зможемо відтворити ясно контури монументального чину Нації.

Щоб побачити й зрозуміти еволюцію психіки, гляньте на отсих кілька мініятурних картин, вирваних з калейдоскопу подій, кілька наймаркантніших моментів, кинутих, немов на ленту фільми. Хай ваша фантазія мережить картини, над якими читаєте надписи: Паде царат; березневий переворот в Москві; утворення Центральної Ради в Київі; свято Вільної України — або перші дні захлипування волею; перший Український Конґрес — маленьке пояснення до тієї картини: його ціль забезпечити автономію в новім федеративнім ладі Росії; далі: перший військовий зїзд; перший селянський зїзд і завершується перший період розвою: дня 9. червня 1917. перший універсал: ...„Український Народе! Нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю! Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати ладу в нас... то ми самі повинні"...

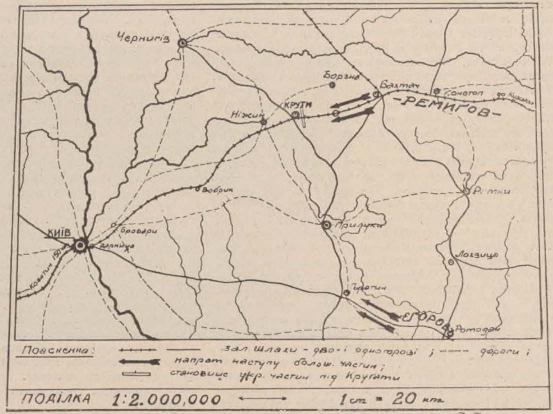

рис. В. Врецьона.

Орієнтаційна карта большевицького наступу на Київ і бою під Крутами.

Це не: „ми хочемо творити", а: „нас приневолено!" Шкаралуща рабського призвичаєння: „хай нами опікуються..." кричить голосом проводу: „нас приневолено!.."

Але ідім дальше! Хай далі крутиться фільма: 75 тисячна маніфестація укр. робітників і вояків у Петрограді; Центр. Рада між двома вогнями: з одного боку російське правительство, хоч безсиле, але гарчить; а з другого боку грозить їй залив народньої стихії, який затопить її, перейде понад нею, розторощить.. І щоб успокоїти Скиллю й Харибду, в липні проголошено другий універсал В нім говориться про „згоду з російським Тимчасовим Правительством, про порозуміння з нац. меншинами..." — Другим універсалом проголошено угоду. — Це тільки передишка — віддих — час для закріплення здобутих позицій. Ось дальші картини: кріза в Ґенеральному Секретаріяті; Українські Установчі Збори; Заграва большевицької революції на Україні; — бандитизм — „волею треба було також вміти користуватися, від волі до анархії тільки один крок." — Повстання „Вільного Козацтва". — Картини чергуються ще швидше: зїзд ґуберніяльних комісарів; зїзд народів у Київі; упадок „героя революції" Керенського; — Ленін-Улянов-Ілліч: Третий Всеукраїнський Військовий Зїзд — і завершується третий період розвою: 20 листопада проголошено третий універсал: „Народе Український!... Тяжка і трудна година впала на землю російської республики... во імя рятовання всієї Росії..." і т. д. — і кінчиться цей вже третий універсал відомим вже нам акордом: „...Іменем Народньої Української Республики в федеративній Росії, ми... і т. д., які дадуть великій і знеможеній республиці Росії здоровля, силу і нову будучність!"

Отже во імя ратовання російської республики, проголошено Українську Народню Республику, але про цілковите відірвання України від Росії говорилося ще тоді, як про контрреволюційну пропаґанду. Дальші події завирували вже в божевільнім темпі. Змора безвладдя зависла над Україною, а знутра розсаджувала її большевицька пропаґанда. І з невмолимою послідовністю звершився четвертий етап розвою психіки. 22. січня 1918. проголошено четвертий універсал мовою і змістом такий далекий від усіх попередніх: „Народе України! Твоєю силою, волею, словом утворилася на українській землі свобідна Українська Народня Республика. Здійснилася давна мрія Твоїх батьків, борців за волю і право робочого люду!.... Від нині Українська Народня Республика стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною державою Укр. Народу..." Це вже мова не раба, а пана, свідомого своїх прав і сили, свідомого, що тільки власний меч і кров зможе і мусить берегти державу.

Пятий етап розвою звершився рік опісля 22 січня 1919. на Софійській Площі проголошенням соборности всіх земель України. Між четвертим і пятим періодом отсеї психічної революції дня 30 січня 1918 р. найкращі сини України в бою під Крутами кровою свою леґалізували її самостійність.

Учасниками бою під Крутами була молодь. В процесі творення психіки справжнього Українця була вона тим безнастанним ферментом, тим чинником,

який приспішував цей корисний процес. Кожна молодь, не маючи вкорінених — просто зрослих з психікою старших і їхнім способом думання — партійних привичок і поглядів, дуже легко оцінює користи, чи небезпеки, які загрожують цілому народньому орґанізмові при зміні суспільно-політичних обставин. У неї немає ще наверствовання отих шкаралущ ріжних політичних, партійних, світоглядових привичок, які старшому громадянству не дозволяють приміниться до питомих, нововитворених обставин. Маючи притім велику дозу ідеалізму й творчої енерґії, ця прикмета молоді є дуже цінною в рішаючих моментах, коли валяться старі світи й серед катаклізму творяться нові цінности. Так все було, що витягаючи висновки з життя батьків, молодь творила нові епохи. „Так і тепер, — каже один з учасників бою під Крутами — студенти не роздумуючи покинули свої родини, покинули стіни рідної almae matris; ніякі вищі партійні інтереси не наказували їм лишатися в запіллю.“ Молодь з першим ментом, з першим днем української революції відчула й зрозуміла вагу хвилі. Ніякі автономії, федерації, союзи не затемнювали її погляду, безконечно ясного погляду на остаточну мету визвольної боротьби. Молодь не могла думати катеґоріями офіційного проводу: проводу може й заслуженого для нації, але зневіреного й розчарованого, який в цілости потапав у теоретичних міркуваннях про соціялізм. „Українській національній революції віддало українське студентство всі свої сили; студента-Українця можна було побачити скрізь; він усюди научав, поясняв, орґанізував, провадив.“ І при відповіднім веденню справ проводом, котрий в першу чергу бувби орґанізував мілітарну силу, — цю одиноко певну запоруку побіди, — український студент бувби відіграв свою велику ролю, як інструктор, провідник і орґанізатор більших і менших клітин державного устрою нації. Та не довелося! Українського війська не було! Його розїдала аґітація таки ж самого проводу. Український студент мусів ухопити кріса. — Не в тому траґедія, що під Крутами згинули студенти. Вони такий же сам „канонефутер,“ як і інші. Траґедія в тому, що за ними, як за найкращою еманацією нації, не було мас. Вони не повели на списи за святу справу тих мас, які булиб напевно пішли, які хотіли іти, але до цього не взивав їх і не орґанізував їх провід. (Декілька даних про життя української молоді в час революції знайде читач в: Б. Монкевич „Бій під Крутами“, „Поступ“, Львів, 1929. ч. 2).

З черги перейдемо до короткого нарису фізично-політичних обставин в переддень бою. Актом з 22 січня проголошено самостійну Укр. Нар. Респ. На це большевики відповіли утворенням большевицького уряду в Харкові й наступом большевицьких військ під ком. б. рос. жандар. полк. Муравйова. Одна армія під командою Єгорова йшла по залізниці Харків-Полтава-Київ; друга під командою Ремиґова посувалась в напрямку Курськ-Бахмач-Крути-Київ. Крім того з боку Жмеринка-Козятин наступали здеморалізовані частини російського ґвардійського корпусу. Так довкруги Київа творилося тісне, щораз то вузче, залізне кільце. А тимчасом українська влада зовсім не думала орґанізувати війська — мілітарної сили. Ось слова учасників: „Треба було творити військо — підвалини цілої державної будови. Але укр. влада більше цікавилася військом, не як збройною силою, а лише, як сконцентрованою масою людей, яка була добрим ґрунтом до аґітаційної праці й насаджування соціялізму. Українське Правительство опинилося майже безборонним з відкритими кордонами держави.“ А дальше факт, який найбільш зацофаному сучасному Українцеві видавсяби злочином супроти держави: „Наказом нашого військового міністра ще в половині грудня оголошено загальну демобілізацію української залоги столиці.“ І на протязі кількох днів демобілізувалися українські частини, повинуючись приказові, а збольшевичені остали в повнім складі із своїм ворожим настроєм до української влади. „І вже в останній мент, перед лицем небезпеки, наш уряд кинув розпучливий клич до всіх, в кого ще жевріла в серцях надія, в кого ще не опали безсило руки. Видано відозви до слухачів Народнього Університету, до II. ґімназії і взагалі до українського елементу шкіл, стати зі зброєю в руках на захист українських кордонів.“ І молодь відразу зголосилась на цей поклик.

Ось так змальовано коротко тло бою під Крутами і його учасників. Тло психольоґічної еволюції й сучасних політ.-фізич. обставин. Ще раз годиться підкреслити, що тільки на тому тлі зможемо відтворити дійсно правдиву картину отсього світлого чину. Бо з погляду сучасної військової техніки, з погляду сучасної військової стратеґії, бій під Крутами не має особлившого значіння. Зате моральна його вартість, моральна сила далеко виходять поза рямці сучасности.

Література про „Українські Термопілі“ незвичайно вбога. Аж боляче, що після десятки літ тільки кілька незначних спроб. Навіть дата самого бою точно не означена, не говорити вже про імена ґероїв, скількість учасників... Ось усі джерела з цієї области історії наших визвольних змагань: 1° Дмитро Дорошенко: „Памяти тих, що полягли під Крутами“ на ст. 73-79 в брошурі: Давний Роман: „Про Січових Стрільців“, Бібліотека „Чорногора“ ч. 1. Відень 1921. 2° М(онкевич) Б(орис): „Крути“, Календар „Червоної Калини“ 1923. р. (передрук з „Трибуни“). 3.° Л. Л.: „Спогади про події під Крутами“ — Літ. Наук. Віст. — Львів 1926. Кн. IV. ст. 309-313. 4.° Крезуб Антін: „Українські Термопілі“ Л. Н. В. — Львів 1928. кн. II. ст. 105-109. 5.° Назар Гнатюк: „„Герой“ зпід Крутів“ — Л. Н. В. — Львів 1928. кн. IX. ст. 17-19. 6°. Удовиченко О., ґенерал: „Загибель студентського куріня під Крутами“ — „Військова справа“ — Париж 1928. ч. 2. ст. 5-8. 7°. Борис Монкевич: „Бій під Крутами“ — „Поступ“, Львів 1929. ч. 2 стор. 59-65. 8.° „Молоде Життя“ — орґан Укр. Пластового Уладу 1928 ч. 1-2. 1929 ч. 3. 9.° „Укр. Голос“ — Перемишль 1930 ч. 4.

Стільки всего за цілих 13 років! Ані одної книжечки, ані одної брошури для мас, для спопуляризування Крутів, для витворення леґенди! Про святочні академії в річницю бою відомо нам, що такі свята улаштовували Старші Пластуни. „Крути“, це курінне свято „Лісових Чортів“ III. Куріня У.У.С.П.

Користуючись вище поданими матеріялами (усі цитати тієї статті взяті з тих джерел) — одиноко доступними під сучасну пору, відсвіжім в 13-ту річницю память про „одну з великих траґедій нашої визвольної боротьби, яка стала нашою гордістю“ — (Удовиченко).

Питання про ґенезу студентського куріня, що згинув під Крутами, не можемо вирішити ізза браку матеріялів. У київських архівах безперечно знайшлиб

Похорони героїв зпід Крут у Київі 10.III. 1918.

ми чимало даних про Крути (передовсім тогочасна преса), але використання їх жде ще свойого часу. Ми можемо навести тільки два голоси в тій справі: (ґенерал Удовиченко О.) „...В цей час для охорони Центральної Ради був сформований курінь виключно з учнів і студентів. Обставини на фронті вимагали надсилки свіжих військових частин, а тому з відома Секретаріяту по військовим справам на фронт був відправлений в напрямку на стацію Бахмач цей курінь...“ а дальше цей сам свідок говорить: „...29. січня у вечорі до штабу Гайдамацького Коша на ст. Бобрик зголосилося кілька учнів, що прохали відправити їх у Київ. Це були підлітки від 14-16 років, з обвітреним червоним обличчам, з задубілими руками, в шкільних убраннях“... Виходилоб, що крім „куріня охорони Центр. Ради“ — який хібаж був у військових одностроях, — в бою під Крутами брали участь ще й інші студенти й ученики київських шкіл. Погляд цей підтверджують отсі слова учасника бою під Крутами — сотника Бориса Монкевича: ...„Народний Університет закладає в себе „Курінь Студентів Січових Стрільців“ під проводом сотника Тимченка. В цей курінь записується багато учнів II. ім. Кирила й Методія ґімназії (так н. пр. 7 і 8 кляса майже всі учні), записуються студенти Володимирського Університету, учні гідротехнічної школи, учні київської — тоді вже українізованої — лікарської школи...“ Ясно, що велика частина тієї молоді до цього часу не мала нічого спільного з крісом. Постаті цих юнаків, це найкращі приміри безмежної любови Батьківщини, безсмертні приміри геройства української молоді.

Стільки, читачу, відомо нам про цей геройський курінь. Дальші дані про скількість учасників про перебіг, час бою... подаватимемо за споминами сотника Б. Монкевича, як найбільш авторитетними, хоча вони частинно суперечні з даними інших мемуаристів.

Дня 27 січня одержав „Курінь Студентів Січових Стрільців“ від командного складу першої військової школи наказ виступати в похід. Курінь начисляв до 250 люда. Вирушив він о 11 годині в ночі дня 28 січня зі стації Київ II. Настрій серед учасників був бадьорий і веселий. Скрізь по вагонах лунала пісня й сміх. Однак вияряд цього куріня в похід не відбувся правильно. Багато стрільців не мало порядних крісів, а більшість не мала достаточної скількости набоїв. Це все були грізні наслідки того безладдя, що мов повінь заливало уже тоді Україну. 29 січня о 4 год. рано зупинилися на стації Крути — лінія Бахмач-Конотоп. Тут злучилася з ними горстка гайдамаків, що після Макошинського бою відступила на Крути перед перевзжаючими силами ворога. Команда рішила звести бій тут біля ст. Крути й цілий день 29. I. стрільці приготовлялись до зустрічі ворога, який наближався від сторони села Плиски. Копано окопи й висилано розвідки. Найбільше напсував крови

Похорони героїв зпід Круг в Київі 10.III. 1918 р.

большевикам в тому дні сотник Лощенко, або як його називали козаки: „старшина в жовтоблакитному кашкеті.“ Він удачно нищив ворога, підїзджаючи часто під саму ворожу лінію на імпровізованім бронепотягу з одним козаком, маленькою гарматкою і кулеметом. Минув перший день і ніч трівоги й вичікування в мокрих окопах. Настав день 30 січня — вогкий-похмурий непривітний. Це була середа. О другій годині з полудня донесла розвідка, що большевики наступають. Засурмили трівогу. „Висипай в лінію!“ — впала команда й вірні сини батьківщини підняли в своїх невправлених долонях кріса на ворога. А рівночасно: — який сором і ганьба! — штабний поїзд утік зі стації. На щастя ніхто не запримітив цього нечувано ганебного вчинку старшин. — О год $3^1/_2$ большевики попровадили сильний наступ — розгорівся бій! Наступали „матроси Балтійського Флота“ і майже всі були пяні. Шість тисяч червоної ґвардії проти 300 укр. Спартанців! Не нам описувати змагання героїв; їх чини хай оспіває український Гомер! — Бій тревав до пізного вечора. Вичерпані, слабі чисельно, без власного проводу лягли на Чернигівських полях Каменярі Вільної України! Заледви кільком вдалося уйти смерти. 27. студентів попало в полон. Над ними дико знущалися большевики і на другий день розстріляли, а трупи їх заборонено селянам ховати. 7 ранених відправили большевики через помилку в Харків і вони спаслися. З імен героїв, що впали під Крутами, відомі нам тільки три. Д. Дорошенко пише: „...я знаю Володимира Шульгина, Миколу Лизогуба, Поповича.... другий може знає більше ..“

Так принесено в дні 30. січня 1918 р. на вівтарі Самостійности України дорогоцінну і найчистішу жертву. Якщо у вас колинебудь розбуджував пошану мужній подвиг Леоніда, то оскільки безмежним пієтизмом мусить наповняти вас сам спогад про битву під Крутами, про Українські Термопілі!

Між подією з 480 р. перед Христом в провалі Термопілів і чином з 1918 р. по Хр. на широких Чернигівських полях під Крутами така велика анальоґія. І тут і там два вожди; там Леонід, тут Відвічний Дух Нації; і тут і там горстка Спартан проти сліпої, темної навали варвар; і тут і там геройська смерть, безсмертний чин; і тут і там знайшлися свої Ефіяльти! — В нашій визвольній боротьбі Ефіяльт, це не індивід, а збірна одиниця. З цілого штабу, що соромно утік зпід Крутів, покищо відомі нам і збереглися для історії два імена „героїв“: Носенко і Тимченко. Перший з них це ренеґат-малорос. Спершу був начальником юнацької школи в Київі й сотником ґенерального штабу. Після битви під Крутами цього „народнього вожда“ навіть не вдалося потягнути до відповідальности, зглядно розстріляти при нагоді, як собаку. Один з мемуаристів — Назар Гнатюк — згадує, що деякі (живі) юнаки-учасники бою під Крутами хотіли відвідати його, але він щез. Після гетьманського перевороту він стає командантом повіту Липовець, де „для добра України“ розвязує відділи „Вільного Козацтва.“ Закінчив свою карієру цей „герой“, як можна було сподіватися, як русскій офіцер денікінської армії. Про другого зрадника довідуємося тільки зі споминів сотника Б. Монкевича, що звався він Тимченко й більш нічого. — Тут насувається болюче питання про наш провід, наших вождів, про фахівців... „Найбільша посвята, найвищий патріотизм були нам часто, як це було й під Крутами, ніпричому, бо ті, що мали вести, соромно втікали...“ (Назар Гнатюк). — В першій хвилині та справа може видатися болюче-траґічною й соромною для Нації, коли уважати, що це був „наш“ провід. Приглянувшись ближче, ствердимо, що так мусіло бути. Провід дуже часто не був українським, не почував себе тілом і душею від одного пня, а часто були це вовки в овечій скірі, провокатори, що саботували нашу справу... І ясна пливе з того консеквенція, що мусимо бути незвичайно обережними у виборі провідників, бо в майбутньому будемо ще більш виставлені на провокацію, яка підриватиме в очах мас авторитет проводу!

По звільненню України в 1918 р. від большевиків рішено відшукати й похоронити в золотоверхому Київі тлінні останки жертв Укр. Термопілів. Похорони відбулися на кошт держави, при великому здвизі народу й трівали цілий день. Це був прегарний весняний день, як Україна ховала в свойому серці своїх гордих Спартан. Кілька ваґонів застелено густо трупами. Батьки й родини розпізнавали своїх близьких. Це був до глибини душі потрясаючий вид. Віднайдено не всіх. Деяких невідомо де розстріляли большевики, інших потайки похоронили селяни. Всі полонені були по звірськи замордовані. Декілька трупів взагалі не розпізнано, так страшно були знівечені. — Похоронні обряди покінчилися вже пізно вечером, як багрове сонце сідало за Дніпро. Всіх похоронено в спільній братській могилі над кручею Аскольдового кладовища, звідкіля простягається далекий вид на Чернигівщину, оту Чернигівщину, де Крути, де місце безсмертного, славного чину їхнього геройського життя!

На полях Чернигівщини — під Крутами мав стати великий памятник здвигнений цілим народом, як видимий символ безсмертного чину. До сьогодня його нема! Його здвигнемо ми у формі всенароднього культу Українських Термопілів, цього культу, з якого нація могтиме черпати безсмертні, життєдайні соки!

Загин

Написав *Роберт Гай*

До полудня він по наказу лежав у свойому окопі й відстрілювався в напрямі ліса, що темньою смугою виднів ген перед ним на крайнебі.

Звідтіль мав наступати ворог і покищо давав про себе знати крісовою пальбою.

Отже він дивився без думки в цю синювату смугу, машинально націлявся й стріляв.

Недалечко вправо від нього (ось тільки луг проскочити) шуміла граючись із вітром діброва.

У перервах між поодинокими стрілами він прислухувався до цього шуму, бо це була пісня його батьківщини.

Онтам було йому майже добре, бо згодом він (і другі) кинув стріляти й тільки слухав.

Ворог теж чомусьто вірвав пальбу й стало зівсім тихо.

Чутно було лише гомін діброви й шарудіння жовтих, спілих колосків жита, наспівали-ж жнива. (Це теж була його рідна арія).

І він слухав, жадібно, побожно.

*

Біля полудня став ворог насилати гарматні стрільна на його сусідку, зелену діброву й вони злючі, кусали її немилосерно.

Ще він дивувався, що вона не голосить із болю, тількиж шумить-співає, як попереду, ні трішки не інакше.

Горда діброва.

Враз він згадав про когось і задумав написати листа.

Виняв шматок паперу й написав.

— Мій скарбе!

Але думки стали чогось метушитися в його мізґу й він ніяк не міг далі писати.

Може й тому, що він хотів написати все, а це-ж важко.

А злючі ворожі стрільна, щораз то дужче напаставали його горду, зелену сусідку.

І коли заблукане гарматнє стрільно відірвало йому голову і відкинуло геть у жито (враз із цими думками, що тоді товпилися в ній), то в його листі все ще було тільки два слова.

— Мій скарбе!

*

Через декілька днів, коли вже завірюха втихомирилася, визначили з громади людей, котрі мали позакопувати трупів (бо їх було чимало й могла була кинутися пошесть).

Двох таких визначених людей зайшло й там, недалечко діброви, де лежав він.

Спочатку шукали голови, але не найшли.

З цього приводу, один із них навіть зажартував собі:

— Оцей, як то кажуть, справді стратив голову.

Отож його закопали таки без голови, а й цей лист теж залишили при ньому, бож у ньому нічого по правді не було, ще й адресу кат мав.

Залізний шелом, що лежав біля трупа, поклали на могилі.

*

(Голову найшли згодом женці в житі й закопали її додатково в другій могилі, що була поблизу, а вже їх було чимало).

*

Осінню, в могилу, недалечко діброви, встромили деревляного хреста з бляшаною табличкою, яка звіщала цікавим, що в цій могилі спочиває один герой.

На хресті колибався тоді, ворушений вітром, залізний шелом і тільки він один банував за головою свойого пана, що була додатково захована десь у другій могилі.

*

*   *

Після декількох літ, хрест спорохнавів (березовий) і розсипався, могила-ж ступнево западалася.

Через кільканадцять літ її вже не було.

Сьогодні йде туди пільна доріжка, що її зробили для вигоди кольоністи.

Шарудять жовті спілі колоски жита, шумить діброва, як і тоді, коли один писав до когось:

— Мій скарбе!

Хмельниччина в кореспонденції Джона Серльова

Др. Волод. Безушко

Джон Серльов (Thurloe) найперше секретар Державної Ради (від р. 1653), а відтак секретар обох Протекторів Олівера і Річерда Кромвелів — до 14 січня 1660 р., коли ту гідність перенесено на Т. Скота. За Протекторату був він членом Тайної Державної Ради, канцлером університету в Ґлезґові, а також членом парляменту. За короля, з приверненням монархії, відмовився служити, кажучи, що він не знає, чи зуміє служити з новими людьми. Р. 1660. 15 мая його оскаржено в державній зраді, але звільнено того самого року 29 липня. Про Олівера Кромвела виразився він, що його постійною напрямною було добирати людей до місць, а не місця до людей (»whose constant rule was to seele out men for places and not places for men«, Том I, ст. XIX). Цитати в отсій праці роблю зі „Збірника Державних Документів Джона Серльова“: »A Collection of the State Papers of John Thurloe Ecg. In Seven Volumes — from the Jear 1638 — the Restoration. London. Printed by Thomas Woodward and Chorles Davis 1742. (Твір в підручній бібліотеці Британського Музею в Льондоні).

I.

Зацікавлення Хмельницьким і Хмельниччиною в сучасній йому Европі було справді велике, тому що навіть доля Польщі залежала від його военних, чи політичних потягнень. Военні успіхи Хмельницького були великі, однак що торкається політичної акції, то під тим оглядом були навіть великі недомагання. Самі діла не вистарчали; треба було ще позискати прихильність посторонніх. А це міг зробити Хмельницький навіть легко, бо саме опінія Заходу силою обставин схилялася скорше на його сторону. Чи були які старання в тім напрямі з українського боку, в обговорюваній кореспонденції — за одним винятком — не міг я ствердити. — Пуританська Англія, з Кромвелем на чолі, була проти Польщі, раз тому, що це католицька держава і Поляків називали там згірдно: popish Polanders (папісти Поляки, т. IV. ст. 388), а подруге тому, що польський король зарядив складку для прихильників монархії в Англії. — Німці (Ратисбона, Відень) ставилися до справи релятивно нейтрально, за винятком Бранденбурґії. Шведи і Москва були проти Польщі. — В уряді О. Кромвела, як видно з кореспонденції, було велике зацікавлення Хмельниччиною, бо Кромвелів секретар зі всіх усюдів збирав вісти про неї. Не без того, що й ціла Европа була наповнена вістями про неї. Найперше наведемо цю кореспонденцію, яка торкається безпосередно военних ділань Хмельницького, в дальшім наведемо старання Польщі про поміч на Заході, а відтак зацитуємо ці жерела, які кидають деяке світло на культурний стан Московщини в тім часі.

Серльов став секретарем О. Кромвела щойно в р. 1653 і тому вісти про Хмельниччину в нього призбирані щойно з цим роком. Вісти черпав він переважно з Intelligence Service — з вивідчої служби, де жерело його інформації було інше, там це зазначимо.

Том I. ст. 254.

„Ґданськ (Dantzick), 4 (н. ст.) червня 1653. Сьогодня почта приносить відомости з Польщі, що син Хмельницького (Chimiliske's Son, з увагою про Хмельницького на кінці листа, що це козацький ґенерал) вигнав нового Господаря, увязнив свого тестя і покарав смертю його сторонників. — Він думає задержати Волощину для себе, а це змушує Поляків заняти становище“.

[Міжтим в червні 1653 р. запобігають Поляки про поміч на Заході, про що мова дальше].

Том I. ст. 321.

Містер Джон Бензен повідомляє з Ґданська, 8 (н. ст.) липня 1653. „Син Хмельницького (Chimiliske's son) в живих і не полонений. Сила козаків з кожним днем зростає з приходом Татарів, і якщо вони рушать в Польщу — про що всі переконані, то вони рознесуть все перед собою“ (»they will carry all before them«).

Цей сам Джон Бензен повідомив з Ґданська під датою 5 липня 1653. „Останної ночі (т. I. ст. 333.) прийшла відомість..., що козаки в поході і що побили часть королівських військ, які розшукували поживи. Це заставило короля до відвороту на шість голяндських миль в побоюванню, що коли залишиться, то вони його окружать своїм військом. Як близько вони до нього, це не знане, але певне є, що вони в поході“.

В листі з Ґданська п. д. 22. (н. ст.) липня 1653 р. читаємо таке: „Польський король (Т. I. ст. 346) рушив шість миль за Львів (Limbrick), рішений битися з козаками, якщо ці наближаться. Коли він наладжував табор, надійшли посли для замирення, так що мабуть король залишиться там через літо“.

Том I. ст. 366.

„Ратисбона, 31.VII. 1653. З деяких листів розвідуюся, що справа польського короля на добрій дорозі і що Хмельницькому (Chimilniski) нанесли багато клопоту Трансильванці. Татари мали приректи поміч, але польський король задумав їм в цьому перешкодити“.

(На день 31 липня 1653 припадає дозвіл, уділений соймом в Ратисбоні для польського посла, збирати добровольців проти козаків).

В листі з Риму п. д. 1 вересня 1653. читаємо таке: „З Польщі (т. I. ст. 434) доносять, що Хмельницький (Chmielinsky) післав послів до короля, вести мирові переговори. Король поставив такі услівя, яких козаки не приймуть. Доносять також, що Москалі 86 тисячною армією облягають Смоленськ і Полоцьк“.

Т. I. ст. 476.

Ратисбона, 4 (н. ст.) вересня 1653. „З Польщі доносять, що князь Трансильванії разом з князем молдавським поби и двацять тисяч вояків, які прийшли на поміч князеві Волощини від козацького Хмельницького, ніби князя Волощини, його зятя. Мабуть там є надія на союз між польським королем, князя-

ми Трансильванії і Молдавщини проти козаків і князя Волощини. Вісти з Польщі так непевні і так ріжні, що сумлінний чоловік гидиться (= »is loth to send them«) посилати їх приятелеві, але я думаю, що ці новини є зівсім правдиві, бо з доброго жерела для цісарського двора. Польський король є в такім положенню, що козаки не мають відваги видати йому битву".

Т. І. ст. 581.

„Р. (?), 18 падолиста 1653. Новини з Польщі добрі і згадувані козаки не важаться зустрінутись в битві з (польським) королем, який зміцнився союзом з Молдаванцями, новими Волохами і Трансильванцями проти козаків — що немало задає клопоту Туркам і невірним".

Т. ІІ. ст. 3.

Ґданськ, 14 (н. ст.) січня 1654. В цім листі мова про мир і союз між польським королем, а козаками і Татарами.

Т. ІІ. ст. 53.

„Ратисбона, 5 (н. ст.) лютого 1654. Москалі виповіли війну Польщі, думаючи, що не може бути мира між Поляками, а козаками і Татарами; мир все-таки заключено, як можете видіти з копії листа короля до цісаря і з другого листа, а саме листа віцеканцлєра, які тут залучую. Ваш Бевернін".

Т. ІІ. ст. 120:

„Ґданськ, 7 (н. ст.) марта 1654. Отримуємо відомість з Польщі, що козаки зробили угоду з Москалями, а щоби Москалів упевнити в їхній вірности, вони мають їм відступити три ґрафства (полки), якщо це тільки не вістка королівського двора, щоб довести до угоди з козаками, або щоб зискати більший податок, що вкінці недалекий час покаже. Московський князь вже заняв Київ, Білу, Черкавск і Chrein (?) і посувається дальше з великою силою. Ця відомість спричинила велике порушення на соймі у Варшаві".

Т. ІІ. ст. 170.

„Ротердам, 27 марта 1654. Польський король тяжко зажурений (нещастям); в Литву ввійшло саме 50.000 Москалів, крім двох інших великих армій цієї нації; одна зміряє до Смоленська, а друга, яка машерує між цими двома, щоб получитися з одною з них, як зайде потреба. Козаки й Татари також у великім числі машерують з другої сторони Польщі".

Т. ІІ. ст. 652.

Лист з Арханґельська з дня 25 серпня 1654 р. Армія російська наладжена проти Польщі в числі 700.000 людей.

[Нижче цитуємо лист польського короля до Кромвела: лист під датою 30 падолиста 1654. Стверджуємо вже тут, що Поляки хотіли втягнути Анґлію у війну з Москалями. Майже рівночасно робили Москалі старання, так у Відні (Листу 22. Х. 1654), як і в Парижі (Лист з 14. ХІ. 1654), щоб позискати для себе прихильність.]

Т. ІІІ. ст. 84:

„Ґданськ, 16 (н. ст.) січня 1655. З листів з Польщі довідуюся про вдатний похід польської армії, якій на поміч прийшли нові татарські підмоги проти козаків на Україні. Більшу часть козаків побито і змушено Хмельницького (Chmilinski) відступити до Корсуня (Corsan). Він тепер просить о союз, який недавно відкинув". Дальше піднесено інші вдатні походи Поляків коло Мінська, Могилева і інші.

Посол Пелс до Штатів Ґенеральних (Голяндських):

„Ґданьск, 18 (н. ст.) марта 1656. Польська почта, яка тут надійшла, приносить дуже мало відомостей, яким можнаби повірити. Довідуємося, що Його Величество (польський король) є ще у Львові, або дещо за ним в сторону Камінця Подільського (Kaminitz Podolsky), вичікуючи сполуки Татарів і козаків, які, доки не появиться трава в полі, не роблять служби. Чутка є, що прийшло до битви між Шведами і Поляками близько Samosch, але про це пишуть з Варшави і Thorn так неясно, що не можна мати ніякої ясної думки про це. Також кажуть, що Хмельницький (Chimnitsky) є особисто з королем Польщі і що піддався з козаками Його Величеству з достовірною льояльністю, за що в нагороду іменовано його воєводою Польщі (a woywoda of Poland).

Т. IV. ст. 691.

Відомість з 22 цвітня 1656. „Останні новини згадують, що козаки післали двох своїх духовних до короля, який відбув з ними авдієнцію. Вони прирекли, що S m i e l i n s k y прийде йому на поміч з 350.000 мужа, як тільки в полі виросте трава для коней".

Т. V. ст. 79,

Лист до Petkun-a. „Гаґа, 10 (н. ст.) червня 1656. Monsieur de Creosique пише мені з Ратисбони, що козаки почали війну проти короля Казимира".

Т. V. ст. 194: „Голяндські посли в Прусії до Ґенеральних Штатів.

Марієнбурґ, 18. липня 1656. Козаки погодилися з королем Польщі і висилають йому на поміч свої війська".

Т. V. ст. 345:

Ельбінґ, 5 (н. ст.) вересня 1656... „Як достовірні жерела подають, то 6.000 козаків впало до Польщі, нищать шляхту і є на службі Шведів".

Т. V. ст. 473.

„Ельбінґ, 12 вересня 1656. Тут до Ельбінґу прибув патріярх від Хмельницького (Chmelnitsky), ґенерала козаків до шведського короля, щоб переговорити з Його Величеством про ліґу і сполучення армій проти Москалів. Він іде звідси завтра рано до Фрауенбурґа до короля; є чутка, що король пішле з цим патріярхом своїх двох послів до названого вже ґенерала Chmielnicz-ky, щоб заключити і зміцнити договір, про що напишу докладніше найближчою почтою".

Т. V. ст. 493:

„Голяндські посли в Прусії до Штатів Ґенеральних. Фрауенбурґ, 24 жовтня 1656. Державний канцлєр повідомляє, що 15.000 козаків машерує в службі його величества короля Швеції і наближується до Konigsberg-a".

Т. V. ст. 540:

„Франкфурт, 5 (н. ст.) падолиста 1656. Останні листи з Прус доносять про смерть Хмельницького (Chmielinsky) і про те, що козаки вибрали його канцлєра своїм ґенералом. Козаки дуже обурені на Москалів, які домагаються, щоб вони покинули константинопольського патріярха, а признали московського".

В листі з Ґданська під датою 18 (н. ст.) падолиста 1656. читаємо таке: „Козаки (які є в союзі зі шведським королем), напали на Татарів в їх повороті зі здобичю, багатьох повбивали, інших змусили до втечі, забрали цілу їх добичу і увільнили невільників, між якими був полковник Петро (Peter), якого високо цінить король Шведів і якого визволення було доброю новиною для нього. Король Шведів і елєктор бранденбурський мають стрінутися і конферувати разом. Присутним має бути також московський амбасадор, який бажає мира. Якщо це правдиве, то Польща мусить упасти".

(Далі буде)

Українські завзятці

(Картина з недавного минулого)

Подав *Іван Ставничий*

За згодою автора, мого б. товариша із шкільної лавки в польській ґімназії в Станиславові, Давида Єрдтрахта, кол. поручника австрійської артилерії, тепер видавця й редактора „Ренесансу“, імпозантного видавництва на двох мовах, німецькій і польській, подаю цей виривок із його відчиту п. н. „Психольоґія Жида-вояка“, виголошеного дня 7-го грудня 1918 у Станиславові в театральній світлиці ім. Монюшка на основі його власних споминів із т. зв. карпатської війни. —

Іван Ставничий

Я бачив гори, застелені трупами, поля і води, зарожевлені сердечною кровю жертв жорстокої війни, я бачив кучугури змасакрованих тіл, кістяки, черепи, ноги без тіл, людські внутренности, лишені на жир крукам і воронам, я чув розпучливі зойки, роздираючі, безсилі наклики ранених за останніми обіймами своїх матерей, жінок, дітей — мале на мені зробили враження.

Це війна видерла нам усякі людські інстинкти, розшарпала на вутле життя клітини думання, опамятання, подрухотала в нас у хвилях божевілля на взір навіжених наше власне „я“, скристалізувала нам серця в ґраніт.

*

Це було в останніх днях вересня 1914 року. Російська салдатня, після здобуття Стрия, грозила дорогою на Мукачево заливом Угорщини. Не зустрічаючи майже опору, значила свій похід пожежою й убійствами, женучи перед собою заграблену худобу.

*

Нас перекинули скоро з іншого фронту в пасмо Верецьки, на галицько-угорську границю. Наша батерія і 600 ляндштурмистів із верндлями[1]) мали боронити входу в глиб Угорщини, обсадити фронт 35 кільометрів. Наша піхота була так „густо“ розсіяна, що я не був у змозі побачити ніодного вояка. Ми звернули дула наших 4-ох гармат до хатки граничної сторожі та ждали її пожару; знак, що ворог наближається.

Вів туди одинокий гірський плай, що уможливляв транспорт гармат і трену, бодай так на основі наших докладних „спеціялькарт“. Ми посвятили тій цілі вбачливу увагу; були певні, що в нашому вогні не перекрадеться, не прослизнеться ніодин Москаль і навіть на думку не спало нам, що супротивник, користуючись іншими, незнаними нам плянами, заскочить нам артилерією й треном зади.

Незабаром мали ми бути свідками проймаючих жахом випадків, катастрофальних для нашої карпатської дефензиви. Ми були окружені.

Коли одного ранку ненадійно та просто в неймовірний спосіб, кільканадцять козаків разом із козацькими гарматками знайшлось нам у боці та позад нас, не могли ми вийти з дива, з якою прецизією противник обстрілював нашу, для людського ока укриту, позицію та кватири штабу.

*

Що ми вийшли ціло, маємо завдячити 23-ом українським леґіонерам.

Ми бачили гору, близько 500 метрів високу, яка була позицією нашої батерії, систематично обкружуваною козаками, та обстрілювані ворожою батерією сиділи ми скулені біля гармат; піт лявся нам мов із цебра, нас трусило наче від пропасниці, але наш стріл за стрілом і полумя, яке видобувалося з розжарених рур, оповіщало неприятеля, що ми ще живі. Ми були певні, що живцем не вийдемо, але сказали собі, що кроваво мусять окупити Москалі свою добич. Утікати ми не могли вже, бо всі дороги відтяв нам супротивник.

... І вже на своїх зручних кониках драпались до нас козаки, вже-вже грозила нам смерть або полон. Задеревіли нам руки, скаменіли на мить думки...

Ми чули ще тільки немов із неба спливаючу пісню, а таку тоді молоду, пісню болю й свободи:

„Ой у лузі червона калина“...

... І зненароку прошив повітря жахом, тріюмфом ураґан окликів:

„Гура!“

приглушуваний пекольним вогнем крісів і гармат...

Так пригадую собі, ще сьогодня бачу, кільканадцять кроків перед нами женеться жмінка 18-літних юнаків із сосонковою галузкою на шапках та жовто-блакитною кокардочкою на грудях, із піснею на устах, женеться, румяні личка ясніють геройським блеском у сходячому сонцю, а Гераклеві долоні несуть смерть у ворожі ряди...

*

... Сонце зійшло!

Кидало своє золоте проміння на 23-ох молодих завзятців, що поклали свої мученицькі голови на жертівнику Батьківщини, але бодай своєї Батьківщини. Кров стікала їм із ран, тіла вже були скостенілі, лиця нерухомі, але уста мали вираз, немов би ще співали:

...„а ми тую славну Україну, гей, гей, розвеселимо“...

Оборонці карпатського проваля...

*

Користаючи з хвилевого замішання й відвороту ворога, ми мчали мурованкою Верецьки до Поляни.

---

[1]) Верндлі — давні австрійські кріси системи Верндля, закинуті й невживані правильною австрійською армією, яка користувалася натомість новітними, удосконаленими крісами системи Манліхера, а старі, безпожиточні, тяжкі й незугарні Верндлі передано старим жовнірам краєвої оборони, зводячи тимсамим оборонність цього позафронтового властиво війська до нулі.

Прим. Івана Ставничого.

Торговельна освіта в українськім військовім таборі в Дайч-Ґаблю

(Уривок зі споминів)

Написав: *Д-р Степан Годований*

Ця ділянка освітної праці знайшла свій вислів в численних кооперативних курсах, які влаштовувано в таборі завдяки невтомному дир. Тимкові Баришеві.

Поштовий курс в таборі інтернованих вояків У.Г.А. в Ліберці на Чехословаччині

Але в серпні 1920. р. виникла серед тих таборитів, що мали середнє образовання, а не могли виїхати на студії з табору, думка зорґанізувати в таборі торговельний курс для абітурієнтів. Ініціяторами були от. Ваня, командант І-го піх. полку, от. Дичка, командант жандармерії, сот. Лєнартович і поручник інтендант Еліяшевський. Вони їздили до сусідного Райхенберґу і переговорювали з учителями тамошної торговельної академії, чи не схотілиби вони приїздити до Дайч-Ґаблю і викладати на курсі. По довгих переговорах учителі згодилися приїздити залізницею щодня до Дайч-Ґаблю.

Рівночасно внесено через райхенберґську торговельну академію прохання до міністерства освіти в Празі, щоби нашому курсові дало право публичности. За той час розпочато акцію орґанізації курсу в самому таборі. Проголошено денним приказом вписи. На перший заклик вписалося 62-ох абітурієнтів. Вписалися передусім ті старшини Німці, які прибули до бриґади в 1919. р. в надії, що здобудуть собі заняття і прислужаться українській справі. Та в 1920. р. надія на виїзд бриґади на Україну змаліла зовсім, а вони мусіли вертати до Відня. Отже хотіли вернути бодай з покінченою торговельною школою і таким чином змінити воєнний фах на заняття книговодця або торговельного аґента.

Деякі Українці старшини і нестаршини вписувалися на курс, щоби покінчити будьяку фахову школу „на всякий випадок". Всі записані мусіли знати докладно німецьку мову, бо всі учителі були Німці і згодилися викладати тільки з умовою, що всі слухачі знають по німецьки. В таборі не було відповідної салі на виклади. Зрештою табор, 1 км. від міста, відстрашував професорів. Треба було пошукати приміщення в місті. По довгих короводах вдалося винайняти салю в реставрації Футтера, Німця. В нього була на 1-ім поверсі досить простора саля, мало ужитвана. Він відступив цю салю за 200 кч. місячно (около 6$). Опал давали слухачі самі! — Замість лавок поставлено столики і крісла, вистарано таблиці, стіл

Курсант[illegible]ої мови в таборі інтернованих вояків У.Г.А. в Ліберці на Чехословаччині 1920/21р.

замість катедри і школа була готова. Професорам платив комітет ініціяторів за годину, залізницю і харч плачено окремо. Потрібну суму грошей згодилися складати слухачі щомісячно зі своїх військових поборів. Висота шкільної оплати залежала від військового степеня (таборити одержували в той час платню рівну чеським військовим поборам). Оплату складали на руки пор. Петра Палійчука що місяця. Найнизча оплата (для однорічних стрільців) виносила 30 кч. Старшини платили значно більше. Цей прояв товариськости всіх інтеліґентів без огляду на військовий степень слід підчеркнути.

Між слухачами переважали старшини, але було кількох підстаршин і однорічних. Весь час курсу учасники працювали від отамана до стрільця в повній гармонії. Особливо от. Ваня відносився до підчинених йому в полку, а тут шкільних товаришів, незвичайно тактовно і жичливо. Він дав всім членам І-го полку сталу відпустку на час тревання курсу. Нераз в часі перерв полагоджувано справи, які належали радше до військово-службового обсягу. Коректно поводилися і інші старшини супроти своїх низчих степенем товаришів. Наука розпочалася у вересні. В лютім прийшло уділення права публичности від міністерства освіти в Празі з датою 28/II. 1921. р. ч. справи 16.611/21. —

Старшинський хор української бриґади в Дайч-Ґаблю на Чехословаччині.

З кількадесять учасників цього курсу пригадую такі імена: от. Ваня, от. Дичка, сот. Еліяшевський, поруч. Петро Палійчук, четар Матеїк, хор. Обст, хор. Осадчук, підхор. Чуквінський Петро, Яків Муший. Інших тяжко пригадати.

Управителем нашої школи був дир. торговельної академії в Райхенберґу Д-р Ціґлєр. Він крім того викладав народне господарство і торговельне право. Його виклади були дуже інтересні, особливо в тих моментах, коли він ріжні народно-господарські теорії ілюстрував прикладами зі свіжої минувшини або сучасности.

У всіх наших професорів замітна була велика солідність в підготовці і виголошенню викладів. Господарем кляси був проф. Карло Гербріх. Він-же викладав книговодство і нім. кореспонденцію з легкістю рутинера.

Торговельну математику і науку про торговлю учив проф. Вінтерштайн, а торговельну ґеоґрафію проф. Рунґе. Ми тішилися, як зближалася година проф. Водічки, який поясняв з великим педаґоґічним хистом способи продукції ріжних товарів торговлі і промислу. З анґлійською мовою і кореспонденцією познакомив нас знаменитий педаґоґ проф. Д-р Вундерліх.

Недовго після розпочаття курсу вийшло маленьке непорозуміння поміж деякими слухачами, а проф. Вінтерштайном. Йому закидали, що він не досить ясно викладає математику. Директор Ціґлєр, порозумівшися з нашим комітетом, призначив до математики іншого професора: Ваvріша, а Вінтерштайн вчив дальше Handelskunde. Це був одинокий інцідент за цілий час тревання курсу. Зрештою між професорами і учениками панували якнайкращі відносини. Гурток слухачів все відпроваджував поодиноких професорів на стацію. Професори викладали із тих самих підручників, що на торговельній академії в Райхенберґу. Хто хотів, закупив собі німецькі підручники і вчився з них. Але був між нами пор. Ерстенюк, що дуже добре стеноґрафував по німецьки (в нього був також свій власний систем стеноґрафії — відмінний від Ґабельсберґера). Він стеноґрафував такі виклади: народне господарство, право торговельне, наука про торговлю, товарознавство. Опісля переписувано ці виклади і відбивано на шапіроґрафі потрібну скількість підручників. За ці відбитки стеноґрафованих викладів платилося окремо. Таким чином ми мали кольосальну вигоду, бо професори не могли нам нічо закинути щодо змісту вивченого предмету.

Деякі професори весь час тільки викладали, а деякі також перепитували, як на прим. проф. Вавріш з торговельної математики і К. Гербріх з книговодства і кореспонденції. Щодня питав проф. Д-р Вундерліх. Анґлійську мову ми вчилися з підручника: Otto Sauer Gaspey. Викладали наші учителі чистою літературною мовою без домішки діялєкту, так що нам легко слухалося викладів.

При щоденних перепитуваннях навіть Українці привикли скоро до німецької мови. Багато слухачів Українців діставало похвали за добре опанування мови.

Із записаних не всі видержали до кінця. Побачивши, що треба здорово взятися до праці, багато виступило. З 62-ох тільки 38 остало до кінця. Виступили самі старшини, з низчих чинів не покинув праці ніодин.

Наука відбувалася щодня від 1-8 після полудня, яких 5-6 годин. На вивчення завданого і випрацю-

Школа неграмотних української бриґади в Дайч-Ґаблю на Чехословаччині.

також курсанти, бо іспит зложили всі, що приступили.

Після укінчення іспитів всі абсольвенти одержали звичайні свідоцтва торговельної академії в Райхенберґу. Свідоцтва виписані на німецько-українських друках німецькою мовою.

На закінчення курсу влаштовано пращальний комерс, на який приїхали всі наші професори з Райхенберґу. Комерс відбувся в замковій реставрації сусідного села Лемберґу. Тут в тім замку перебував 300 літ тому Валенштайн, тут задержався в 1812. р. Наполеон, як рушав в похід на Москву, тут серед розкішної зелені окружаючого замок ліса, пращали ми своїх професорів. В часі комерсу виголошено кілька промов, що мали затіснити ці німецько-українські звязки, які навязано впродовж року. Директор курсу говорив в своїй пращальній промові про значіння торговлі і торговельного образования в життю народів. „Особли о для Вас, Українців — казав він — необхідно добути господарські основи вашої самостійности". Він висказав побажанння, щоби абсольвенти курсу стали піонірами економічного двигнення українського народу. Йому відповів від імени курсантів от. Ваня. Говорили ще й інші професори та учасники курсу.

Закінчено комерс спільною знимкою.

Багато з абсольвентів цього курсу скористало і одержувало посади в банках та фабриках, але біль-

вання домових вправ лишалося щодня передполудня. Це конечне зло нам вийшло на добре, бо ми студіювали перед полуднем, коли ум був свіжий. Навіть неділя не була зовсім вільна! В неділю до полудня було дві години нім. торговельної кореспонденції. Та ми радо жертвували вигодою, щоби тільки здобути якнайбільше знання. Фреквенція слухачів була точна. Рідко траплялися опущення годин. Якщо хтонебудь не міг бути присутним, тоді на найблизчій лекції оправдувався. Директор все приймав оправдання.

Зближався червень 1921. р. В тім місяці мав закінчитися курс іспитами. Всі слухачі підготовлялися до цеї хвилі горячково. Йшло про те, щоби не тільки здобути патент з добрим успіхом, але також показати перед чужинцями свої здібности. Солідна підготовка була потрібна, бо мали питати матеріял з цілого року. Підготовлялися ґрупами, для більшої певности перепитуючи себе взаїмно. Я вчився в трійку з Я. Мушієм і Петром Чуквінським. Іспити почалися 20. червня 1921. Професори іспитували ґрупами по кілька слухачів разом кожний предмет зосібна. Предсідником комісії був Д-р Ціґлер, екзаменатором даний професор, а ще один професор прислухувався як свідок. Іспити йшли гладко. Матеріял знали слухачі добре. Вислідом були директор і професори вдоволені,

Школа неграмотних української бриґади в Дайч-Ґаблю на Чехословаччині.

шість пішла студіювати на високі школи в Празі, Берні та інших містах Ч. С. Р. Деякі з абсольвентів цього таборового курсу записалися згодом на високу торговельну школу в Празі і завсіди згадували, що згадний курс дав їм добрі основи торговельного знання.

Анальоґічний курс відбувся рівночасно в райхенбеґськім таборі Кравсівців. Про нього повинен написати хтось з учасників.

Назагал ці курси в таборі давали не тільки фахове знання, але помагали перебути таборові злидні, займаючи ум кожного таборита корисними річами. Не було часу на ріжного роду силетні, які є найстрашнішими ворогами таборового життя.

Листи з хирівського фронту

(З листів стрільця Степана Венгриновича)

Городовичі, 4. II. 1919.

Нині то варта написати до хати. Довго не писав, бо не було що.

Гарний був день у нас, описати не дається, може колись розкажу.

Противник робив наступ на нашім фронті.

Дістав поміч зпід Люблина, тай гармат більше і був певний, що нині буде в Самборі.

Вже в ночі дістали ми вістку телефоном, що Полякам прийшли свіжі батерії, що буде наступ. Негайно повідомили про це усі батерії, всі куріні.

Поляки дістали гармати, що бють дуже далеко — на 14 км., так в ночі били з Хирова аж до самого полк. Кравса — до Глубокої.

Коло 10 г. в ночі кулі зі страшенним свистом перелітали над нашою хатою, та ген у Фельштині — Глубокій розривалися.

Потім почав тяжкими (15 цм.) бити на наш двір. Розуміється спання вже не було. Наші батерії — всі як одна — в однім часі почали відповідати...

Це було в ночі.

Потім ми трохи заснули. Над раном, ми ще в ліжку, ще на дворі темно... аж тут свист... знову бє тяжкими на наш двір.

Ого, вже певно наступ починається... Ледви вбрались, а тут вже канонада, аж ціла хата трясеться.

Наша стійка в лісі зголосила телефоном тільки два слова: „Поляки наступ". Кличемо дальше, щоб пояснили, та вже не відзивається. Ми повідомили Фельштин, щоб скоро слали резерви.

Всі наші батерії почали відповідати. Наш командант поїхав наперед аж під першу лінію та подавав телефоном команду. Поляки підсувалися довгими розстрільними на цілім хирівськім фронті. Їх гармати били найбільше на нашу батерію. День був гарний, погідний.

Я ходив по подвірю, передавав команду від телефону. Над головами такий пекольний свист і гук, що здається, коли це щасливо минуло, то вже нічого нам більше боятись. —

Ці важкі стрільна, чи як ми їх звемо „пятнацятки", падали на кільканацять кроків від наших гармат й взносили стовпи глини й диму ген над смереки, а потім падало з гори каміння й залізо... Ми ховались у сіни. —

Ті знову, що далеко несуть, розривалися в горі над нашими гарматами, але гук робили такий страшенний, як би світ мав валитись.

Одна ґраната впала може на 2 м. від нашої гармати, друга з важкої вцілила в сам двір, розвалила ґанок — сіни й один покій, вбила чуру нашого ветеринара, ранила рахункового й кухара. Дивне щастя, тільки людей було в дворі, а усього один убитий.

Один селянин мав їхати нам по муніцію, але що противник дуже бив на нас, то він заїхав на подвіря, а коні завів до стодоли. В тім упала ґраната до стодоли, селянина й одного коня вбила, а другому коневі відорвала передні ноги, його добили.

Та правду кажу, я ні трохи не мав страху. Більше вже боявся в ночі, як били тими важкими. Ми ще й жартували собі, коли дивились на ці фонтанни диму, що бухали зпід землі — коло нас.

А піхота наша десь певно раділа, що не на них, але на артилєрію бє.

Я подивляв команданта нашої ґрупи Сенечка, який зі заложеними в кишені руками, проходжувався перед дулами гармат (дула гавбіц спрямовані понад хату в гору) і на підставі звідомлень зорця, щось скоро додавав — відіймав у голові, а потім звучала різка, ще австрійська команда:

Дістанс... Зайте... Темпірунґ... Сальва.

Хлопці гляділи на нього й не важились своїх місць покидати.

Довкола хати, на дорозі — в городі, всюди ями на 3 — 4 м. проміру, три рази пірвало нам телефонічні дроти, мусіли переривати стріляння і слати телефоніста, щоби направив.

І знову йшла команда за командою, хлопці звивались коло гармат і дальше йшла сальва за сальвою.

Підчас стрілянини посилали по муніцію до Глубокої, бо боялись, що бракне.

За нинішний день артилєрії належиться велике признаня, бо ніодин не відійшов від гармати, кожний робив свою службу.

Але піхота справилась ще краще. Припустила ворожу розстрільну на трицять кроків під свої лінії у лісі. Противник підходить собі поволи, не сподівається нічого, аж тут нагло трр... р... р... машиновий кріс почав січи. Завернув і пішов у розсипку, наші Гуцули за ним. Загнали до одного ліска, а тоді наші гармати почали „барабанний вогонь" на цей лісок, аж листя й галузя до гори підлітало.

Треба знати, що нам прийшло з України богато американських машинових крісів. Дуже вони цікаві, такі легенькі, що один чоловік бере на плече і біжить наперед. Набоїв не має на стяжках, а лише в колісцятках, щось так як револьвер. Колісцятко обертається довкола і сипле кулями. В такім колісцятку має бути 47 куль...

Кожна сотня й кожна батерія їх дістала. Вчера вечером враз з обслугою прислали їх, а нині вже нам придались у битві.

Противник здорово перечислився, думаючи, що наша піхота така, як колись була під Ніжанковицями. Тимчасом Гуцули не такі — вони аж рвались наперед, хотіли гнати за противником аж до Хирова.

Противник вибрався вже з хлібом — мясом, думав що пожене нас, то й віз все за собою на возах. Наші все те забрали. Богато муніції до машинових крісів, сорок полонених, чотири коні. —

Противник мав три панцирки, одна якось нещасливо заїхала, чи на діру в шинах, чи виколіїлася, досить, що не могла ні взад — ні вперед. Наша батерія почала тоді бити на неї і ми оглядали потім, як з ваґонів виносили на ношах ранених.

По полудні я їздив з командантом до першої лінії — та бачив, як рештки розбитків втікали до Хирова й несли ранених на ношах. Бачив і ту панцирку, яка дотепер ще стоїть на шинах...

Отаман Паньків, що то я за нього розказував у хаті, що біжить наперед з ґранатою і револьвером у руці... був нині ранений. Один вістун убитий, крім цього чура, і щось шість ранених.

Вечером, вертаючи з першої лінії, я побачив як везли на цвинтар цього селянина, якого вбила куля. Жінка й донька йшли за труною і плакали. Я відпровадив їх аж на цвинтар, також кулями поритий.

Тепер ніч. Усі сплять, тільки телефоніст держить службу при телефоні, а я пишу лист до хати.

Той чура, що ще вчера брав у мене заслуженину, такий молодий — гарний... нині присипали румовищами. Певно й не стямився.

Коби лиш тепер у ночі не було стрілянини, бо і змучений і хочеться спати, спочити.

Ті, що були у Італії, кажуть, що нинішний день, то „правдива — австрійська“ війна.

Городовичі, 22. II. 1919.

Нині щасливий для мене день. На дворі прегарно. Морози — сніги вже минули. Вийдеш на двір і до хати не хочеться вертати... так дивно вражають ці гуркоти гармат у цій гарній природі.

А однак з цим гуркотом якось веселіше... як перестануть стріляти, то чомусь сумно стає...

Дістав нині картку від тата, тому в мене нині свято, хоч це лиш субота. Пишуть тато, що Хирів — Добромиль заняті. Чомусь так смішно мені це читати. Хочби тому варта бути на фронті, щоб знати правду: де противник, а де ми.

Ні, тату, ми все ще тут — де були, а Хирів перед нами й що ночі горять у нім хати, які запалюють наші гармати, що прийшли з України.

Ось тепер дістали приказ запалити хату, де сховалась ворожа полева сторожа з машиновим крісом і вже гудуть стрільна.

Гарно в нас — дуже гарно. Тільки щось на Великій Україні сумно, здається тому стоїмо на місці, бо всю увагу на Київ звернули... а зрештою не знаю.

Я вже переніс свою адюнтатуру з двора до сусідньої хлопської хати. Маю покоїк і вікно на город отворене, телефон на столі. Менше важні справи полагоджую сам, а важніші два рази денно предкладаю командантові. Я вже свобідніший. Позбувся цього вічного дзвонення телефонів, — маю більший спокій.

От — тепер сиджу при своїм столику, розділював почту для батерії і для себе найшов...

Два рази денно маємо старшинську школу по $1^1/_2$ г. — Вчать нас орудувати гарматами.

Тільки цей спокій на фронті мене непокоїть. Чому і чому. Завдаю собі питання... Нащо й на кого ще ждемо. Чому не йдем вперед. Видко так мусить бути.

Вже раз мали йти, вже приказ був, вже консерви роздали, підводи зі сіл стягнули, нараз... відкликано.

Наш фронт тепер сильний. Старшини від піхоти хваляться, що так укріпилися, що противник не в силі перервати фронту.

Городовичі, 25. II. 1919.

Нині на нашім фронті спокій. 6-го перемирє з Поляками на 24 год. Вчера в ночі прийшов приказ, що нині від 6 г. рано мається здержати всякий огонь аж до 6 г. завтра. Ще до 6-ої били машинові кріси, а точно о 6-ій як маком сій.

З нашої сторони вийшов один сотник і четар з білою хоругвою і пішли до Хирова — як парляментарі, глядіти, щоб Поляки за цей час не перепроваджували військ або муніції.

Недавно надіхала карита й від Поляків. Також двох польських старшин з одним візником. Коло нашої полевої сторожі заткали їм ватою очі, завязали хустиною і наш візник відвіз їх дальше до Глубокої.

Ми стояли на вулиці й гляділи, як їхали попри нас зі завязаними очима.

Наші сходились з Поляками, частувались тютюном, передавали собі взаїмно почту до дівчат... і я передав картку до тітки.

Це коротке перемира на те, щоб до Львова довести для цивільної людности їду, бо там велика нужда — голод. Наші Львів окружили, шлях між Львовом, а Перемишлем понищений.

Нам це спершу дуже дивним здавалось... цілий фронт кляв у телефонах аж до пізна — до ночі. Ми бємось, Львів окружили на те, щоб голодом виморити, а панове з гінтерлянду собі перемиря роблять, щоб туди їсти могли довести.

Аж рано вернув наш командант Сенечко зі Самбора й пояснив цілу справу, що Поляки дістали наказ уступити й будуть мусіти це зробити, бо антанта хоче нашими грудьми заставитись перед навалою большевизму.

Та байка. Нехай заставляється. В нашому інтересі однаково большевиків з України прогнати, тож на їх огни й ми свій колачик спечемо.

Так думаємо тепер, а ця вістка, що сам Петлюра приїхав вчера до Стрия (з кожнього куріня поїхав один старшина і 4-ох стрільців на повитання) впевняє нас, що й там у горі думають про нас і дурного перемиря в нашу некористь певно не підписалиб.

Отже спокійно спимо до завтра — до 6-ої, а потім може буде продовження... і кінець війни з Поляками.

Побачимо.

I III. 1919.

От що лиш надійшла телеґрама, що Поляки з нами до згоди не прийшли, переговори перервані, авізо до бою ще надійде.

Отже завтра, а може ще й цеї ночі дальше загремлять гармати.

Висилають кількох однорічних до артилерійської школи до Станиславова. Малиб їхати 4. III., може й я з ними поїду, та ще покажеться.

Станиславів, 17. III. 1919.

Артилєрійська школа старшин.

Так жалую того, що я тут найшовся...чому не лишився дальше в полі.

Там гарно, там вдоволення чується, а тут чомусь все непокоїть думка: „Ось, ти став маркірантом — як богато інших.

Не думав ніколи ним бути. Плянував собі, що школа потреває 4 тижні, та знову верну в поле й буду все добре розуміти, ніхто не закине мені, що даром звіздки ношу.

А тут вже 20-ого вневдовзі, а школа не то, що не кінчиться, але ще й добре не почалась.

Та бачу, що й не навчать нічого. Я в полі все бачив своїми очима, почав простим телєфоністом, а скінчив адютантом, то й усему приглянувся.

Тут поприсилали майже дітей, будуть з ними переробляти все спочатку, а я мабуть верну в поле таким мудрим, як прийшов.

Тут панове в жовтих чоботах — плащах, у козацьких кучмах, кинджали аж вилискують від золота за поясами. Тепер поволи привикаю до цього виду, та спершу, як приїхав у свойому замараному кожусі, то якось дивно відбивав від цих лискучих револьверів і шабель...бож ворога на місті, ані в театрі нема.

Заняття нема майже ніякого, тільки муштра від ½8 — 10-ої, потім по обіді ніби якась школа, з чого кріс складається...тощо.

Нині мороз, вікна в нашій касарні замерзли, палити нема чим, я накрився коциком і своїм кожухом та ще не міг спати.

Ні стола — ні крісла. Їдунка служить і за таріль і за мидницю.

Є нас тепер усіх однорічних понад 50, кажуть, що пізніше будемо мати свою кухню, та все це десь аж 25-ого почнеться.

Ще ані наші учителі ані коні до гармат не прийшли. Наше приміщення це кляса без вікон. Дістали кожний сінник, простирало, коцик і їдунку, напхали сінник і спимо.

Вчера приїхала до Станиславова італійська місія червоного хреста. Так парадно її витали. Піхота в нових мундурах, кінниця, самоходи прибрані в італійські краски.

Сам Станиславів гарне місто. Богато великих камяниць. Що крок, то написи: „Державний Секретарят“...

Щодня українські вистави, всі написи по українськи... відчувається, що це столиця.

Самоходи з якимись панами вганяють вулицями.

Тільки зле, що не знаю нічого, що де на фронті діється, хіба те, що з часописів.

Ждемо з дня на день упадку Львова.

Памяти Осипа М. Твердовського

Подав *Іван Чолій*

В квітні цього року, виросла на Люксембурській землі нова могила, в якій спочив на віки один з видатніших старшин, сотник Осип Матвієвич Твердовський.

Покійний родився 1. XI. 1891 р. в Ніжині на Чернигівщині, в заможній сімї, яка рід свій виводить із наших славних козаків. Патріотизм батьків і народня традиція вплинули у великій мірі на пізніший світогляд Покійного. Початкову та середню школу покінчив Він в ріднім Ніжині. На початку світової війни покликано його до 176. переволоченського полку, в якім скінчив старшинську школу. Ще в російській армії був ранений, а за незвичайну хоробрість одержав високі військові відзначення, між іншим орден св. Юрія та „Білого Орла“ сербської армії. З вибухом революції в 1917 р. віддається всеціло нашій визвольній боротьбі. Як командант українізованого куріня, ранений в боях під Тернополем у голову, попадає в Київську лікарню, з якої в часі наступу Муравйова втікає до рідного Ніжина. Тут разом із своїм старшим братом бл. п. Матвієм — котрий в 1919 р. помер на тиф у Проскурові — орґанізує військовий відділ і разом із студентським відділом бере участь у відомих боях під Крутами, де по нещаснім бою був окружений московською навалою. Героїчним зусиллям, козацькою відвагою та окликом „Слава Україні“ кидається з недобитками свого відділу на ворога, продирається через його ряди й таким чином рятує від нехибної смерти, ці недобитки котрі пізніше ще довго давались у знаки ворогам, і відходить у Ніжин Одначе не приходиться йому тут довго сидіти, бо большевики переважаючою силою опановують місто, а Покійний зі своїми людьми втікає у ліси. Звідси робить безнастанні наскоки на ворога, та вкінці, по тяжких боях виганяє його з міста Ніжина, який задержує в своїх руках до приходу Німців.

У березні 1918 р. вступає в київську інструкторську школу, а по її укінченні одержує призначення до новоформуючоїся кадри 3-ої пішої дивізії II-го Подільського Корпусу в м. Умані. По сформуванні дивізії та наданні поодиноким полкам їх назв, дістає призначення до 12-го пішого Брацлавського полку, з яким дня 7. VII. 1918 р. переїжджає у м. Тульчин на Поділлі. Тут віддає він усі свої сили й знання для праці над піднесенням виховного рівня інструкторської підстаршинської сотні, якої став командантом. Він розумів вагу фахового вишколення і національної свідомости підстаршинського корпусу для армії і тому старався підвладних йому підстаршин підготовити відповідно до потреб і завдань нашої молодої армії. Але Покійний не ограничувався тільки до праці для підстаршин. Вкупі з одним старшиною Галичанином працює над піднесенням національного виховання старшин полку. З тією метою творить для старшин курси українознавства, які у великій мірі впливали на їх національний світогляд. Бо треба знати, що деякі старшини полку не могли склеїти добре речення по українськи, не говорячи вже про знання української історії, літератури і т. п. Коли вибухло повстання проти гетьмана у листопаді 1918 р., на поклик Директорії У. Н. Р. майже цілий полк зголосився під Київ. Потім цілий 1919 рік переходить По-

кійний усі вдачі й невдачі нашої Армії зі здобуттям Київа включно на панцирному поїзді „Помста“, якого на початку був помічником (командантом був його брат бл. п. Матвій), а потім командантом. Хто брав тоді участь у визвольній боротьбі на великій Україні, той мусів чути про „Помсту“ Твердовського, яка вславилась своїми подвигами проти московських окупантів Наслідком геройських учинків та невпинного паралізування акції ворога, большевики визначили були навіть високу нагороду за голову пок. Твердовського. Осінню 1919 р. попадає Покійний у польський полон (Ланцут, Берестє), з якого наслідком відомого варшавського договору з квітня 1920 року переходить у складі 6. стр. дивізії на Велику Україну. І знову почалась його праця на броневику. Але відомі події заганяють його 21.XI. 1920 р. вдруге в табори інтернованих, тим разом у Вадовиці, а потім у Стрілково. Одначе неспокійна козацька кров не дає йому сидіти за дротами й уже весною 1922 р. утікає із Стрілково в Біловежську пущу, а по невдалих пробах перейти рижський кордон і дістатись на Україну, переїзджає в західню Европу, де працює в копальнях і фабриках у Франції. Потім переноситься до Люксембургу й осідає в м. Єші-Альзет. Тут побіч тяжкої фізичної праці на прожиток, працює далі невпинно в користь нашої Нації, засновує спільно з п. Чубом Відділ О. У. Н. у Люксембурзі і вкоротці стає відпоручником Проводу О. У. Н. на кн. Люксембурґ і сумежні терени Франції. На цьому становищі оставав Покійний до смерти. З важко зароблених фізичною працею грошей тільки малу частину задержує для себе, а решту віддає на українські установи та посилає стареньким родичам на прожиток.

Але останніми часами все більше й більше відновляється стара рана в голові, яка спричиняє щораз частіші випадки мізкових припадків і це змушує його піддатись операції мозку. Одначе операція не вдається і по 12. днях муки приходить дня 16. квітня 1930 р. смерть. Так перервалась нитка трудячого життя вірного сина України, високо ідейного громадянина й патріота та взірцевого старшини Укр. Армії. В саму великодню пятницю похоронено пок. Твердовського дуже величаво на міському цвинтарі в м. Єш-Альзет при участи української еміґрації та місцевого населення. Національні прапори, велика кількість вінків, надіслані вислови співчуття зі всіх усюдів та похоронні промови були доказом, що пок. Твердовський був визначним громадянином, взірцевим старшиною та загально любленим товаришем не тільки серед своїх, але й серед чужинців. Вічна Йому память!

Сот. Осип Твердовський † 16.IV. 1930 р.

Памятник на цвинтарі в Джурині на могилі Миколи Шанайди, четаря У.С.С., який поляг в бою під Джурином в 1919 р. Памятник поставлений заходами Філії Т-ва Охорони Воєнних Могил в Чорткові.

Історія 4-го Запоріжського полку
імени полковника Богуна

Історичний матеріял Т-ва Запорожців. — Написав *А. Тарнавський*, сотник Війська Запоріжського.

(Продовження)

1918 рік.

1 січня командантом полку замісць сотника Секрета був призначений сотник Дишлевий. Він з більшою енерґією брався до боротьби з большевицькими впливами в полку, але вже тяжко було щось зробити.

2 січня 2 курінь полку під командою осавула Кушніря був висланий в м. Полтаву з наказом встановити українську владу, бо в місті вибухло большевицьке повстання. Осавул Кушнір 3 січня приїхав ешелоном на стацію Полтава і заняв її. Розвідка, післана в місто, донесла, що маса салдат з російських полків грабує крамниці і розбиває склади горілки.

Негайно-ж по донесенню розвідки курінь вирушив у місто і після короткого бою опанував ситуацію, взявши в полон 18 большевицьких аґітаторів та 12 грабіжників. По наказу осавула Кушніря всіх їх тієїж ночі розстріляно.

Відновивши українську владу і давши змогу працювати українським цивільним установам, осавул Кушнір згідно з наказом повернувся до полку 9 січня.

11 січня большевики виступили збройно проти центральної української влади. Їх сили складалися з місцевих робітників та мас дезертирів з російської армії. Крім того їх підтримували деякі збольшевичені полки київськоі залоги.

На початку-ж виступу Полкова Рада, до того часу майже вся збольшевичена, обявила команданта полку усуненим з посади та призначила вибори нового команданта.

Вибрали хорунжого Сидоренка, а помічником к-нта полку хорунжого Харчука. Перший був людиною маловійськовою, млявою і наляканою, другий був большевик.

Цими виборами большевики добилися повної деморалізації полку і тепер почали добиватись збройного виступу проти влади. Але це їм не вдалося зробити, завдяки контраґітації свідомого елементу. На Загальних Зборах чинів полку не дивлячись на шалену аґітацію большевиків, постановлено дотримувати невтральности в боротьбі Центральної Ради з большевиками.

Полк виставив навкола свого розташування сторожу з кулеметами, а на подвірю касарень прилаштував гармату, і цілий час боїв у Києві тримав „збройний невтралітет". Навіть підчас панування банд Муравйова большевики не могли схилити полку до себе.

Коли це сталося, частина Богунівців, козаків та старшин, вірних синів Батьківщини, відокремилася від полку, зорґанізувала для боротьби з большевиками „Отряд імени полковника Богуна" і взяла чинну участь в київських боях*). Відділ підлягав окремому командантові м. Києва Ковенкові. Комендант „Отряду" сотник Дишлевий та адютант хорунжий Оскілко, наказом комендантури були переведені до Штабу Команданта, а командування „Отрядом" приняв осавул Погрібний. В тяжких нерівних боях на вулицях Києва Богунівці провели час аж до відступу українського війська. На протязі тринадцяти днів безустанних боїв, Штаб Команданта кидав „отряд" в ріжні пункти міста, для ліквідації большевицьких повстань.

Найбільш тяжкі бої були у Богунівців під арсеналом, який вони здобули вкупі з Богданівським полком та іншими частинами; далі на електровні, на „Собачій Тропі", на товарній стації, на Жидівському базарі та на Козачому дворі, де билися з насідавшими частинами Муравйова.

Ні перевтома, ні неймовірні труднощі вуличних боїв, де з усіх боків обстрілювано їх з верхніх поверхів будинків та з горищ, — не перемогли духа Богунівців. Віра в остаточну перемогу над ворогом та у велике свято правди не покидала серця Богунівців ніодного менту визвольної війни. Без відпочинку, голодні вони, ходили в наступ, вибивали ворога з опірних пунктів, повертали до Штабу і знов ішли у бій.

В ніч з 26 на 27 січня „Отряд" одержав наказ від вищої команди відійти разом з рештою українських відділів до передмістя міста Києва Святошин, а о 9 годині ранку 27 січня відійшов в передній сторожі по Житомірському шоссе в с. Ігнатівку.

В с. Ігнатівка був сформований Запоріжський Загін, в який війшли недобитки частин 1-ої Сердюцької дивізії та інших. Богунівський „Отряд" був приділений до 1 сотні 1 куріня Запоріжського Загону. Командантом Загону був призначений ґенерал Присовський. 28 січня Запоріжський Загін перейшов в с. Шпітки, звідки, з огляду на небезпеку окруження большевиками, за 3 доби з охороною та розвідкою перейшов до м. Житоміра, де і розташувався.

На ранок слідуючого дня Богунівці одержали наказ вирушити на охорону залізничого мосту в м. Коростень. Несли охорону 4 доби, після чого відкликано їх до м. Житоміра, посаджено у потяг і відправлено під командою сотника Мальцова на заняття стації Кодня (в напрямку на м. Бердичів). Не доїзджаючи до стації (10 лютого), „Отряд" вивантажився і пішим порядком рушив на стацію, розброїв ешелон большевиків, заскочених несподівано та заняв стацію, виставивши охорону в напрямку на м. Бердичів. Того ж 10 лютого весь Запоріжський Загін розпочав наступ на м. Бердичів, але примушений був відійти. 11 лютого наступ був повторений. Богунівці наступали по лівий бік залізниці. Біля стації Реї в 5 верствах від міста, Богунівці мали 6-годинний бій з переважаючим ворогом, що мав на залізниці бронепотяг. Вислід бою був для нас некорисний і Богунівці разом зі всім Загоном мусіли відступити. Причиною цих невдалих наступів було те, що в Бердичеві в той час скупчено кілька дівізій збольшевиченого російського війська, що зі зброєю вертало домів. Втрати Богунівців в цьому бою були: 9 козаків забитих, 9 ранених. Дня 12 лютого знов повторено наступ і мі-

---

*) „Отряд" нараховував 60 козаків та 35 старшин.

сто занято без бою. Запоріжський Загін розташувався на відпочинок на стації. 14 лютого Запоріжський Загін ешелоном вирушив у м. Київ в резерві німецького війська, що на підставі умови Центральної Ради з урядом Німеччини, мало допомогти українському війську звільнити терен України від большевиків.

Підчас панування большевиків у Київі решта Богунівського полку, що залишилася в касарнях, додержувала невтральности; лише при в'дході большевиків, під ударом українсько-німецьких військ, частина полку з большевицьким нахилом, в кількости 120 людей з хорунжим Харчуком на чолі, приєдналася до них і відійшла на Чернигівщину. Літом 1918 року на Чернигівському кордоні большевики сформували „Богунський полк", що війшов в склад Червоної Таращанської дівізії. В 1919 році цей полк був поширений в „Богунську бригаду". Те, що залишилось з полку у Київі, частина повтікала до дому, а частина поповнила ряди в Запоріжському Загоні.

По приїзді Запоріжського Загону, в Київі на Софійській площі, відбулася парада українського війська. Всі відділи виладналися біля памятника Богдана Хмельницького. Відслужено вдячний молебен. Після промов членів Уряду та Центральної Ради, відділи під згуки українського гимну пройшли почетним маршом і по Володимирській вулиці пройшли до будинку Центральної Ради, де зупинилися і вислухали промову Голови Ц. Р. п. Грушевського. По закінченню промови, та гучнім „Слава" Україні, всі відділи вернули до місця розташування в 2-ій київській гімназії.

20 лютого почалася реорґанізація Запоріжського Загону. Богунівський відділ разом з відділами Наливайківським, Волонтерським та Республіканським, був злитий в одну частину: 2-ий Запоріжський Полк. Назви були залишені у відповідних сотнях. Богунівський відділ склав 15-у та 16-у Богунівські сотні 4 куріня 2-го Запоріжського полку. Командантом полку був призначений свідомий український патріот, енерґічний і хоробрий полковник Петро Болбочан. Командантом 4 куріня був сотник Зельницький.

Командантом 15 та 16 Богунівських сотень призначено осавула Погрібного та сотника Мальцева. З цих сотень малося на увазі, після закінчення військових подій, розвернути Запоріжський імени полк. Богуна полк. З цею метою в сотнях підбиралися старшинські та підстаршинські кадри для цілого пішого полку. Старшини, що не мали старшинських посад в сотнях, служили козаками, чотовими та ройовими. Разом обидві сотні мали 35 старшин та 150 козаків. При кожній сотні була кулеметна чета в складі 2 кулеметів „Максіма", або „Кольта" та 3 легких кулеметів „Левіса". Кінна сотня Богунівців під командою хорунжого Шевченка стала кадрою для кінної сотні 2 Запоріжського полку. При розвертанню полку в дівізію в грудні 1918 року з кінної сотні 2 Запор. полку був сформований кінний дівізіон імени отомана Петра Болбочана, пізніше переформований в кінний Полк Чорних Запоріжців. Цей полк під командою полковника Дяченка був найкращою кінною частиною в Українській Армії. 2 Запоріжський полк війшов в склад окремої Запоріжської бриґади ґен. Натієва.

13 березня 2 Запоріжський полк одержав наказ вирушити на Лівобережжя разом з другими полками бриґади. 14 березня полк навантажився до ешелонів і вирушив по залізниці Київ-Полтава. Без сутичок з ворогом полк доїхав до ст. Лубни. Розвідка виявила ворога в м. Ромодані, м. Хоролі та ближчих до цих міст селах. Богунівським сотням під командою осавула Погрібного наказано заняти м. Хорол, а звідтіль наступати на ст. Ромодан, по залізниці Хорол-Ромодан.

20 березня обидві сотні вирушили пішим порядком на село Засулє, де розташувалися на нічліг, виставивши охорону. На ранок розвідка донесла, що на протилежному боці села (село було дуже велике) розташована большевицька частина. Зразу Богунівці рушили в наступ і вигнали ворога на 3 кільометри від села, де він зупинився на горах по дорозі на м. Хорол. Лава Богунівців, під крісовим, гарматним та кулеметним вогнем не зважаючи на те, що ворог перебільшував їх кількістю більше як в 3 рази, наблизилась на віддаль 150 кроків і з гучним „слава" кинулася в атаку. Ворог кинувся в ростіч. Переслідування ворога затягнулося до пізного вечора. Взято кілька десятків полонених, котрих тамже розстріляно згідно з тодішними „звичаями" україно-большевицької війни. З нашого боку втрат не було. Переночувавши на хуторах біля Хорола, Богунівці 22 березня війшли без бою до м. Хорола. Радо витали громадяни своє рідне військо. Того ж дня одержано наказ: Богунівцям залишитись залогою в м. Хоролі. По 3-х денному постою одержано наказ про поворот на ст. Ромодан, взятий 1 курінем полку збоку залізниці Лубни-Ромодан. В Ромоданах Богунівці навантажилися в потяг і разом з цілим полком приїхали в м. Полтаву, де і розташувалися на відпочинок.

Надалі до кінця звільнення Лівобережжя від большевицьких військ, Богунівські сотні не мали боїв з ворогом через панічну втечу большевиків з України.

З м. Полтави 2 Запоріжський полк, по 2 тижневому відпочинку, рушив ешелонами на м. Харків. На ст. Люботин Богунівські сотні пішим порядком рушили на м. Харків (в обхід ворогу зліва від залізниці). По заняттю Харкова полк став залогою міста. Через півтора тижня полк одержав наказ вирушити на Крим, аби встановити там українську владу. Крим ще був занятий большевиками, котрі чули себе досить міцними, маючи на свойому боці величезну масу матросів Чорноморської фльоти, скупчених в м. Сімферополі та Севастополі. Крім 2 Запоріжського полку в аванґарді виступив кінно-запоріжський полк імени кошового Костя Гордієнка, під командою полковника Петрова. В резерві йшли частини німецької армії. Полк ешелонами прибув до Перекопу і після короткого, але жорстокого бою примусив матросів до втечі і заняв ст. Джанкой. Звідси Гордієнківці рушили в кінному ладі на м. Бахчисарай-Ялта, а 2 Запоріжський полк заняв без бою Сімферопіль. З Сімферополя полк по закінченню операції Гордієнківців мав наступати на Севастопіль, але на слідуючий день по заняттю Сімферополя, раптово всі ешелони окружили Німці (які щойно прибули) і вища німецька команда видала наказ повороту на Україну. Причиною цього наказу була постанова Севастопільського ґарнізону про здачу міста та фльоти, скупченої в порті, українському війську. Німці позаздріли, що таке величезне майно попаде в руки української влади і зупинили наступ Українців на Севастопіль. Полковник Болбочан зарядив в полку гостре поготівля, а сам зажадав від Німців наказу від уряду України. Нажаль через кілька день з Військового Міністерства прийшов підтверджуючий наказ опустити Крим і 2 Запоріжський полк вирушив через ст. Джанкой в м. Олександрівськ, де і став залогою.

По відїзді 2 Запоріжського полку з Криму, Німці розпочали наступ на Севастопіль, але одержали завзяту відправу матросів. Три спроби наступу не дали наслідків і спричинили їм дуже великі втрати в людях. Тоді німецьке командування рішило взяти Севастопіль підступом. Переодягнули сотню Німців у сірі шинелі та сірі шапки з ріжно-кольоровими шликами, вони післали цю сотню на передню бойову лінію; большевики, принявши військо за українське, покидали зброю і вийшли з окопів та таким чином дали змогу Німцям заняти Севастополь. Ціла Чорноморська ескадра довідавшись про це знялася і вийшла в море, направляючись в м. Новоросійськ до Денікіна і таким чином не дісталася ні Українцям ні Німцям. З Олександрівська полк їздив в м. Мелітопіль, Славянськ та Ізюм, а Богунівські сотні були призначені в м. Бердянськ для репрезентації української влади. В Бердянську Богунівців витали з ентузіазмом німецькі кольоністи, котрі богацько потерпіли від большевиків. Богунівськими сотнями командував осавул Погрібний. Через 2 доби побуту Богунівці вирушили до полку.

(Далі буде)

І курінь 8 бриґади У.Г.А.

Із записок *Івана Карпинця*

(Продовження)

Укр. частини опускають Київ. Зміна команди 8. бриґади. Наступ на Монастрище. Реорґанізація 8. бриґади. Наступ на Брацлав.

Вечером 31. VIII. 1919. опустили наші війська Київ, а ті частини, що лишилися були, Денікінці інтернували. І так інтерновано з 8 бриґади частини II і III куріня. З І куріня забракло кільканацять стрільців і пор. Вербицького.

1. IX. до 1^{40} попол. курінь остає за Київом, а відтак відходить до м. Василькова. По дорозі ночує в с. Глеваха. Ціла Армія подається на цю лінію, бо вона має бути демаркаційною між українськими частинами, та денікінськими.

Курінь щойно рано 2. IX. приходить до м. Василькова і тут спочиває до год. 4 попол. Звідси відходить до с. Кожухівка, залишивши одну сотню на стації. Того дня приїздже 1 сотня з Нової Ушиці.

3. IX. Курінь на місці. 1 сотня змінила 3 сотню, що була на стації. Ніч минула спокійно.

4. IX. Цілий курінь відходить о год. 6 р. до с. Менша Снятинка. До села приходить о год. 5^{30} веч., а о год. 10 веч. відходить на ст. Хвастів, де ваґонується через цілу ніч.

5. IX. Курінь через цілий день їде. В ночі стоїть потяг на ст. Козятин.

6. IX. О год. 1^{10} в пол. приїздже на ст. Зарудинці, де виваґоновується і відходить до с. Молчанівка. Тут обсаджує дороги, що ведуть до Білої-Церкви і до Уманя. Куріневі приділено дві піхотні гармати.

7. IX. Курінь остає через цілий день в с. Молчанівка. Ніч минає спокійно. Населення дуже прихильне.

8. IX. Курінь о год. 8. р. відходить до с. Морозівка через с. Рогачі. В тім селі відпочиває. Тут стрінув курінь командант бриґади от. Гофман і на його приказ курінь лишається в Рогачах.

9. IX. о год. $2^{1}/_{2}$ попол. відходить курінь до села Старостинці. Тут приходить о год. 8-ій веч. і тут ночує.

10 IX. О год. 7. р. відходить курінь до с. Ревуха і тут кватирується. В селі находяться також інші куріні Команда бриґади стоїть в с. Зарудинцях. Після диспозиції з 10. IX. оп. ч. 236. команду 8. бриґади перебирає від от. Гофмана — сот. Станімір (кмдт II./8. куріня) аж до дальшого рішення. Також шефом штабу аж до дальшого рішення назначено пор. Купчанка. (Бувший шеф штабу сот. Тавчер попав у Київі в денікінський полон).

11. IX. Курінь в Ревусі. Без змін.

12. IX. до 4. г. попол. остає курінь в с. Ревуха. О 4. г. відходить до м. Погребище. Похід триває цілу ніч. По дорозі одержує курінь 35 стрільців з IV./8. куріня.

13. IX. О год. 4. рано приходить курінь на ст. Рось. Звідси іде до с. Гайчиці, де остає до 11. год. пер. пол Відтак відходить до м. Погребище. Однак на приказ сотника Шепаровича, кмдта. кавалерійської бриґади, іде 1. сотня на ст. Жмускає, що лежить між ст. Рось, та Погребищем і там остає, коли тимчасом дві інші сотні і курінна команда відходять на ст. Рось. О 2. год. попол. відходять сотні до с. Морозівка, де були большевики. 3-та сотня іде наперед, 2-га як резерва. Наперід поїхала також одна ескадрона кавалерії. Тимчасом большевики подались до с. Бухни, а лише їх обоз виїздив з Морозівки. Наша кавалерія загородила їм дорогу, однак большевицька піхота скоро зорієнтувалася, вдарила на кавалерію і відбила обоз. Щойно тепер надійшла наша сотня. Большевики подалися назад, оставляючи кілька штук худоби, 4 підводи і одну гармату. Курінь остався ночувати в Морозівці. (Коли большевики почали втікати, вмашерував до села IV. 8. курінь). Приділена до І. куріня батерія пор. Лушпінського остала на ст. Рось тому, що не мала вже стрілен.

14. IX. В Морозівці остає 3. сотня, а 2. сотня переходить до цукроварні в с. Топори Разом з нею переходить і курінний штаб. О 2. год. поп. приходить там і 3. сотня, а о год 6^{30} веч. приходить і 1. сотня. Ніч минає спокійно.

15. IX. Курінь в Топорах. Ніч минає спокійно.

16. IX. Курінь на місці. Серед стрільців поширюється пошесть, т. зв. волинська фебра. Дотепер захоріло около 25 стрільців.

17. IX. Курінь на місці. Команда висилає дві старшинські стежі — одну до Сквіри, а другу до с.

8. гал. Бригада.

кмдт.: от. Гофман
шеф. штабу: сот. Тавчер
нач. опер. відділу: пор. Купчанко
адютант: пор. Йовик

1) полевий духовник: **2) персон. реф.:** хор. Вергун **3) саніт. реф.:** пор. Рибачевський **4) ветер. реф.:** пор. Іссерлєс **5) розвідчий старшина і пропаґанда:** хор. Войтович і підхор. Роґуцький

6) ліквідатура: ліквід. хор. **7) інтендантура** інтенд. чет. Рибак 8) муніційний реф. 9) полева жандармерія і стац. команда

сотня саперів — кмдт.: чет. Шамудовський
телефонічний відділ — кмдт. хор. Лалак
відділ кавалєрії — кмдт.:
харчева валка — кмдт.: чет. Почапський
полева лікарня — кмдт. пор. Сілецький
булавна сотня — кмдт.: пор. Станчак

8 полк артилєрії
кмдт.: сот. Бранднер
значковий: пор. Костюк

1./8. бат. — кмдт.: чет. Левицький
3./8. бат. — кмдт.: пор. Лушпінський
5./8. бат. — кмдт.: пор. Костинчук
(42 лінійні, т. зв. Langrohr-и)

I./8. курінь (2. 1. 3.) — кмдт.: пор. Тарнавський, значк.: пор. Ліщинський
II./8. курінь (2. 1. 3.) — кмдт.: сот. Станимір, значк.: хор. Мазяр
III./8. курінь (2. 1. 3.) — кмдт.: сот. Бізанц, значк.:
IV./8. курінь — кмдт.: пор. Підгірний, значк.:

I./8. курінь.

кмдт.: пор. Тарнавський Антін
значк.: пор. Вербицький, опісля пор. Ліщинський
курін. лікар: хор.

сотні*)

1./I. — кмдт., чет. Ясінчук і чет. Стефанків (на переміну)
2./I. — кмдт.: чет. Даньківський
3./I. — кмдт.: чет. Ольховий

сотня скорострілів — кмдт.: пор. Вербицький, опісля пор. Галій
відділ піхотних гармат (Infanteriegeschütze) — кмдт.: пор. Дицьо

курінний обоз — кмдт.: хор. Лескович

*) кожна сотня має по три чети.

Білевки Стежі на підводах (по 10 людей) виїхали вночі.

18. IX. Стежа, що поїхала до Сквіри, вже нині о год. 13^{30} вернула. О год. 4. попол. приїхав до куріня новий командант 8. бриґади сотн. Шмід. У пор. Тарнавського відбулося зібрання всіх старшин бриґади.

Від 19. IX. до 21. IX. включно — нічого нового.

22. IX. На приказ бриґади удається 2. сотня до с. Чехова. Однак по двох годинах приходить приказ відкликати її до Топорів. Також приходить авізо до завтрішнього відходу.

23. IX. Сотня з Чехової приходить аж о год. 5^{45} рано. Негайно відходить курінь (після диспозиції на 23. IX. оп. ч. 296.) через с. Білилівка (де обідає), с. Сестринівка, с. Юнківці до с. Непедівка (на півн.-схід від Козятина). До Непедівки прийшов курінь о год. 11^{30} веч., а обоз приїхав пізніше. Одна чета залишилася ще в Чеховій на сторожі. Її зміняє 2. бриґада.

24. IX. Рано переноситься курінь на призначені кватири. (Диспоз. на 24. IX. оп. Ч. 297.) Вечером приїзджає до Непедівки батерія „Langrohr"-ів і тут закватировується.

25. IX. Курінь по довгім поході спочиває. 3. сотня на приказ бриґади відходить до с. (?), де на стації має копати окопи при помочі цивільного населення. Зпід Бердичева чути сильні стріли.

26. IX. З рана „поготівля". О год. 11·30 пер. пол. приходить 1. сотня і по причитанню приказів відходить курінь (після диспоз. за 26. IX. оп. Ч. 311./1) з Непедівки через с. Радивилівка-мала, село Чернявка до м. Халаїмгородка. Тут приходить о год. 12·30 в ночі. Підчас походу курінь відпочиває в Радивилівці. З куріня відійшло ще 24. IX. двох старшин: значковий пор. Ліщинський Андрій і чет. Верхола Омелян.

27. IX. Рано перебирає 1. і 2. сотня позиції від VIII. Запоріжської Дивізії. 3. сотня остає в резерві. 1. і 2. сотня роблять окопи.

28. IX. Без змін.

29. IX. До год. 4. попол курінь на своїх місцях. О год. 4. попол. відходить курінь на підводах, змінений 9. бриґадою до с. Малі-Нижгурці через с. Зарудинці. Тут приходить курінь о год. 12·10 в ночі і закватировується. Звідси висилає вістового до м. Ружина по дальші прикази.

30. IX. Курінь відпочиває до обіду. Відтак відїздить на підводах (після диспоз. на 30. IX. оп. Ч. 323./2.) через м. Ружин, с. Дубова до с. Зарудинці і тут ночує.

1. X. Курінь відїзджає з Зарудинець на підводах і через Городок, Старостинці прибуває до м. Погребище. Тут прибуває о год. 2·30 попол. і кватирується в півн.-східній части місточка. В Погребищу находиться кмда. армейської ґрупи ґен. Кравса і кмда. 8. бриґади. Також інші частини 8. бриґади тут находяться. (Диспоз. на 1 X. оп. Ч. 323./3.)

2. X. Курінь відпочиває.

3. X. О год. 11·30 відїздить курінь з Погребища здовж залізн. шляху до с. Андрусів і приходить тут о год. 5.30 веч. В Андрусові кватирує ще II./8 курінь, 1./8. і 3./8. батерії.

4. X. О год. 12·10 відїзджає курінь зі села Андрушівки. (Тут заасентерував 60 людей). Їде через с. Очитків, с. Кожанка, с. Медведівка до с. Мала-Ростовка. Тут приїзджає о год. 6·25 веч і кватирує. В селі находиться ще IV./8. курінь, 1./8. і 3./8. батерії. (Диспоз. на 4. оп. Ч. 337./1.)

5. X. Курінь відпочиває. О год. 7·30 іде до церкви, де по Богослуженню новобранці складають присягу. О год. 4. попол. читання приказів для цілого куріня, зібраного на площі коло церкви.

6. X. Курінь відпочиває. Пополудні школа.

7. X. Перед пол. курінь на вправах. Попол. — відпочинок. Проведено телефонічну лінію до бриґади. Вислана на ст. Монастирище стежа (чет. Верхола + 10 стр.) вернула вечером.

8. X. о год. 9·10 пер. пол. відходить курінь з Малої-Ростовки за с. Мервин. Коло хреста (на полудне від села) збирається ціла бриґада. Курінь з 1./8 батерією і кіннотою іде як передна сторожа і машерує через ст. Оратово (тут обідає) до с. Кантеліна. Тут приходить о год. 8·15 веч. і кватирує. Тут приходить також II./8. кур. 1./8 і 3./8. батерії. Решта бриґади (III./8. і IV./8. куріні і 5./8. батерія) іде до с. Жаданівка. Кмда. бриґада находиться в с. Кальник, де є і курінні обози. (Диспоз. на 8. X. оп. Ч. 354./1.).

9. X. Курінь остає на місці і виставляє одну сторожу.

10. X. Перед пол. вправи. Попол. о год. 1·10 відходить курінь на приказ бриґади до с. Яструбинці, куди то мали удатися дві сотні Денікінців. Курінь занимає о год. 3·50 село і окопується за селом, фронтом на схід і північний схід. Приділена до куріня 1./8. батерія окопується також на перехрестю доріг, що ведуть з Кантеліни до Яструбинець і з (?) до с. Купчинці.

11. X. Курінь залишається на своїх місцях і переймає ще обезпечення від 2. бриґади в районі Яструбинці—Підвисоке. Батерії 1./8. і 3./8. стягаються в село. Інші частини бриґади III./8. і IV./8. курінь переходять з Жаданівки до Кантеліни, а звідси до с. Купчинці. (Диспозиції на 11. X. оп. Ч. 364./2, оп. 364./2. і оп. Ч. 364./3.).

12. X. Загальний наступ. О годині 4·30 рано виходить курінь з Яструбинець і подається здовж залізн. дороги зі ст. Фронтівка до с. Очеретянка. Наперед посувається 1. сотня, від неї на право 2 сотня, що держить лучбу з II./8. курінем, а 3. сотня в резерві. 1. сотня на ліво держить лучбу з 2. бриґадою. Обі сотні в розстрільній посуваються наперед аж до 2-ої будки перед ст. Монастирище, не стрічаючи нігде ворога, коли на II./8. курінь наступала кавалерія вже в рівній лінії з третою будкою. 2 сотня обстрілювала ліве (від нас) крило кавалерії. Не зважаючи на всі зусилля, не вдалося II./8. куріневі піти вперід, тому сотні, вибравши відповідний терен, почали окопуватись; 1. сотня в селі Очеретянка на право і на ліво від залізн. шляху, 2-га від неї на право (на горбі за хатами), причім тримає лучбу з 5 сотнею II./8. куріня. З 3. сотні 1 чета з хор. Микитюком + 1 скорострів на ліво від першої сотні і держить лучбу з 2. бриґадою. 2-га і 3-та чета з чет. Ольховим в резерві на краю ліса, коло 3. будки, де находиться і курінна команда. 1./8. батерія, приділена до 1./8. куріня уставлена на краю ліса і звернена на ст. Монастирище і на денікінський поїзд, що підїздить до окопів 1. сотні. Батерія далекострільна є за лісом. Наш панцирний поїзд доїзджає до окопів 1. сотні. О год. 5·35 попол. приходить приказ знову негайно наступати на ст. Монастирище. (Диспозиція на 12. X. оп. Ч. 369./4).

По одержанім приказі курінь наступає. Наступ не вдався, перше тому, що була ніч, а подруге, що на 2. сотню наступали Денікінці. Наступ Денікінців. вправді відбито, але тому, що знову не було злуки з II./8. курінем, не могла піти сотня вперед, коли ліве крило було вже під названою стацією. Длятого ліве крило цофнулося знову на свої місця, і позиція остала, як передтим. Ніч минула спокійно. Через цілу ніч було получення телефонічне зі ст. Монастирище і підслухано, що 13. X. мають Денікінці наступати від с. Цибулева до с. Росохатої. Підслухані депеші передано команді бриґади.

13. X. Рано спокій. Денікінці не наступають. О год. 9·30 приходить приказ знову наступати (Диспозиція на 13. X. оп. Ч. 379./1). I./8. курінь має разом з IV./8. курінем, та 1./8. і 5./8. батерією наступати вздовж залізн. шляху на ст. Монастерище. На ліво має наступати 2. бриґада, на право II./8. курінь. Однак курінь того дня цілком не наступав, бо IV. 8. курінь прийшов щойно пополудні і команда бриґади не подавала часу наступу. Тимчасом одна сотня з 2. бриґади наступала і заняла Половиняск(?). Але тут почали наступати Денікінці, заняли Половиняск і посунулись аж до с. Шабастівки так, що курінь мусів обезпечуватися вже і з ліва. На нашім відтинку вивязалася тепер артилерійська перестрілка, що тревала аж до вечера.

— — — — — — — — — — — —

Відворот. Брак записок.

— — — — — — — — — — — —

20. X. 1919. Курінь дальше в с. Тростянець. Відпочинок. Харчевий стан куріня виносить 150 людей, з того боєвий стан 70 людей і 2 скоростріли. Вечером прийшов наказ (з 20. X. оп. Ч. 377.), що задля малого стану боєвиків стягається бриґаду в два куріні. І так: до I./8. куріня (кмдт пор. Тарнавський) приходить IV./8. курінь, а до II./8. куріня (кмдт сотник Станімір) приходить III./8. курінь. Перебір і передача має відбутися протягом слідуючого дня.

21. X. На приказ II. Гал. Корпусу (котрому 8. бриґада тимчасово приділена), відходить бриґада до м. Немирова. Курінь о год. 8·30 р. переїзджає підводами до Немирова (Диспоз. на 21. X. оп. Ч. 379.). Тут приїзджає о год. 2·15 попол. і тут заразже передає в броварі IV./8. курінь I./8. куріневі скорострілі і людей, так що харчевий стан куріня виносить тепер 215 людей, а боєвий 112 людей і 6 скорострілів. Люди закватировуються в бровар, а команда вище, недалеко кмди. бриґади.

Курінь остає на своїх місцях.

23. X. О год. 2. в ночі курінь на підводах їде з Немирова через с. Соколець (тут переїзджає через р. Буг) до м. Печера (Диспоз. на 23. X. оп. Ч. 382./1.). Тут приїзджає о год. 10·15 передпол. і на час кватирується. Кмдт. куріня голоситься в кмдта. 11. бриґади, отамана Шльоссера. Пів години потім приходить друга диспозиція (на 23. X. оп. Ч. 390.) і курінь відходить до с. Бортники. Звідси висилає стежу до с. Іцки, на право в сторону м Тульчина від м. Брацлава. О год. 3·30 курінь наступає на с. Іцки.

(Далі буде).

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 р.

Написав: *І. Ш.*

Цей „Список жерел“ є доповненням до попередньо-друкованого „Спису“, уложеного А. К. (дивись: „Літопис Ч. К.“ чч. I-III з р. 1929 і чч. I-VIII з р. 1930) і наступних по нім: „Українська військова література 1914-1923“ сотн. К. Купчанка (чч. IX-XI з р. 2930) та „Видання по таборах інтернованих вояків Армії У. Н. Р.“ Прижмуренка (чч. XI-XII з р. 1930). Всі ці публікації, а в тім числі і ця остання, розпочата друком від нинішного числа „Літопису“, разом взяті, не обіймають всього друкованого жерельного матеріялу до історії визвольної війни. Причиною того є ті трудноці, які повстають перед кожним збирачем жерел при пошуках за ними. Вони наполовину розкинені по часописах, виданих в часі самої війни і на змінливім її терені. Не було такої центральної інституції, до якої би надсилали обовязкові примірники всіх друків, тому вони розгубилися і лише тепер їх поволі збирається і зосереджується в українських бібліотечних центрах (Львів, Київ, Харків, Винниця, Чернівці, Ужгород і ін.). Але цей процес дуже повільний і ніодна з показаних бібліотек по цей день не має ще повних комплєтів наших друків воєнного часу. Далі, ціла наша етноґрафічна територія вийшла покраяною границями, з яких деякі стали китайським муром, як напр. збручанська границя, або океан, що відділює нас від Америки. Коли в останні роки шляхом навязання взаїмної виміни виданнями вдалося Бібліотеці Наук. Т-ва діставати друки, в тім і пресові, від Книжкової Палати в Харкові та Академії Наук у Київі, то далеко не всі і лише за останні роки. Таксамо американських друків з р. 1914-1920, окрім поодиноких чисел деяких видавництв, львівській бібліотеці бракує. Та також незадовольняюче стоїть справа і з тими нашими землями, які відділені від нас доступнішими границями - там призбирані матеріяли лежать

за браком засобів і малого напруження праці неупорядкованими. Коли до цього додамо взагалі брак зрозуміння в нашім громадянстві і видавництвах потреби обовязково передавати до нашої центральної бібліотеки у Львові видавані друки, то й те не сприяє бібліоґрафічній праці. Отже перед бібліоґрафом стоїть тяжка до переведення і навіть дорого коштуюча через навязання звязків з позакраєвими бібліотеками праця. Тому досі ми не маємо опрацьованої бібліоґрафічної моноґрафії з обсягу нашої визвольної війни, а лише далеко не вичерпуючі „Списки“ жерел. Щойно з більш-менш повним вичерпанням матеріялів, повизбируваних в ріжних розєднаних частинах нашої землі, далосяби видати поважну і ґрунтовну бібліоґрафічну моноґрафію, так потрібну нам уже тепер, коли зацікавлення до недавноминулих визвольних змагань так значно зросло, а число студіюючих стало доповнюється з кадрів нашої молодої інтеліґенції.

Цей другий „Список“ уложено на тих самих засадах, що й попередний. Виходить він лише значно поширеним під оглядом ширшого використання друків і сміливішого вибору з них жерел. Мемуарно-описову частину доповнено некрольоґами і біоґрафічними нарисами, начерками військового і воєнного побуту, більшими замітками, де подається бодай один, але цікавий для історика факт і ін. В примітках, оскільки дається записати жерело з автопсії, подається рік описуваної події, назви місця, військової частини і визначніших осіб. Офіціяльні звіти з військових акцій до цього показчика не війшли. Вони становитимуть осібний розділ загально під назвою: огляд преси, в якій містилися звіти воєнних операцій. Також окремі розділи будуть присвячені белетристиці на воєнні теми (переважна більшість їх авторів самі пережили воєнні пригоди і тому більшого значіння для історика набирають їх белетристичні твори), справі полонених, культу поляглих, наслідкам програної, теорії воєнного мистецтва, постанові військового вишколу і підручникам, справам військово-орґанізаційним. Така розбивка матеріялів (жерел) трохи наблизить „Спис“ до бібліоґрафічної моноґрафії і улекшить працю її майбутньому творцеві.

А. Б. Про українські повстання. „Стрілець“. Камянець. 1919, ч. 70.

Між іншими характеристика от. Зеленого.

Авантюра Оскілка. „Двін“. Здолбунів. 1919, ч. 9. Ширша інформація.

А. К. 21 серпня 1920. „Син України“. Варшава. 1920, ч. 3.

Передова ст. Перемога польсько-укр. армії над большевиками.

А. К. Життя фронту. Від Збруча до Дніпра. (Військовий огляд). „Прапор України“. Камянець. 1919, ч. 1, ст. 12.

У. Наддніпр. Армія. 1919. Нескінчена.

А. К. Здобуття Київа (Військовий огляд). „Україна“. Камянець. 1919, ч. 19.

Спільна у. армія. 1919.

А. К. Наші герої-лицарі. Полк. Вишневський. „Україна“. Камянець. 1919, ч. 12.

Адмар. Нариси з Поділля. Кал. „Черв. Кал.“ на 1930 р. Львів. 1929, в. 8° ст. 135-136.

Побутове.

Андрієвський Віктор. Дві зустрічі з Петлюрою. (Уривок із спогадів. „Укр. інвалід“. Каліш. в. 8° 1928, ч. 9-10, ст. 6-8.

Андрій Бесарабко і Василь Олексієнко — І. Зубенко. Наші лицарі і мученики. Збірник 1. Каліш 8°, 1922, ст. 16-17.

Херсонищина. Повстанці 1920. IV.

(Далі буде).

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. річник / Число 2. / Лютень 1931.

*

ЗМІСТ

Редаґують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві